Journal of Geographical Studies of Mountainous Areas, Volume 7, Issue 27, (2026), 1-34

Journal of Geographical Studies of Mountainous Areas

Online ISSN: 2717-2325

Homepage: http://www.gsma.lu.ac.ir

Analysis of the Geographical Correspondence of Historical–Epic Place Names in the Central Zagros

Dariush Yarahmadi *

1-Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran. Email: yarahmadi.d@lu.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 16 May 2026;
Received in revised form: 08 August 2026;
Accepted: 31 August 2026
Available online: 17 November 2026

***Keywords*:**
geographical correspondence,
historical geography,
spatial memory
central Zagros
Qarin–Godarz.

ABSTRACT

Objective: Place names are among the most persistent elements of mountain landscapes. Some remain locally, some move with families and social groups, and others become associated with historical and epic narratives in later periods. This study analyzes the geographical correspondence of historical–epic place names in the Central Zagros and examines the role of geographical structure in the persistence, transfer, and reinterpretation of these names, with a core focus on the Nahavand–Borujerd–Silakhor–Dorud–Aligudarz–Delfan corridor and a comparative extension toward Malayer and the Shazand highlands.

Method: A documentary–analytical approach was employed by integrating historical geography, topographic analysis, comparative textual analysis, and critical toponymy. The "name–place–source" triad was adopted as the unit of analysis. Fourteen core relations were evaluated at three evidential levels: Level I, documented historical–geographical connection; Level II, geographical–cultural indication; and Level III, testable onomastic hypothesis. Spatial proximity, documented mobility, recurrence or persistence of names, and published cultural associations were assessed together, while geographical correspondence was explicitly distinguished from common ancestry or common etymology.

Results: The Qarin–Nahavand connection, the historical continuity of the Qarenids in Tabaristan, the attested Arsacid name Gotarzes/Godarz, and the documented existence of Bijanvand have the strongest evidential support. Aligudarz/Al-e Godarz and Shah Zendeh/Kay Khosrow primarily represent documented cultural–spatial memory. Within the fourteen core relations, Qarun/Qarin, Beyran/Bahram, Bajul/Bijan, and modern Qalā/epic Qalā remain testable onomastic hypotheses. Analysis of the element -vand further demonstrates that formal similarity in name endings is insufficient to establish a common etymology and that historically documented transfer from a personal name to a group or place must be distinguished from place names with independent histories. In the Shazand–Malayer sector, Shah Zendeh is associated with a documented regional memory of Kay Khosrow, while modern Mount Qalā lies approximately 17.3 km away and shares its name with the Qalā mentioned in the Shahnameh in the Turanian episode of Kay Khosrow's childhood; no historical identity between the two places is claimed. Outside the fourteen core relations, Pariz/Parviz, Garrin/Garu, Volash, Gamasiyab/Gamasb/Jamasp, the Nisaean Plain, and Gapele/Gabae/Kaveh extend the exploratory scope of the analysis as complementary geographical and onomastic evidence.

Conclusions: The findings show that geographical correspondence has explanatory value only when spatial setting, documented mobility, historical written forms, and cultural memory are evaluated together and assigned unequal evidential weight.

Cite this article: Yarahmadi, D. (2026). Analysis of the geographical correspondence of historical–epic place names in the Central Zagros. *Journal of Geographical Studies of Mountainous Areas*, 7 (27), 1-34. http://doi.org/10.22034/gsma.2026.2106110.1207

© Author(s) retain the copyright.

Publisher: Lorestan University.

DOI: http://doi.org/10.22034/gsma.2026.2106110.1207

1.Introduction

Place names are durable components of mountain landscapes. They may persist locally, move with political or tribal groups, or acquire new historical and epic associations. This study examines the geographical correspondence of historical–epic place names in the Central Zagros and asks whether selected names, when read together with relief, intermontane plains, documented mobility, written forms, and cultural memory, form a meaningful geographical pattern rather than a set of verbal similarities. The Qarin–Nahavand connection provides the documentary core, while the other cases provide evidence of unequal strength. Geographical correspondence is not treated as proof of common ancestry, direct continuity, or common etymology. The study distinguishes persistence, transfer through mobility, conversion of personal names into group or place names, and later attachment of epic memory to landscapes. The research question emerged from the author's participation in Iran's national Simorgh Mountains project and ascents of major summits, but the argument itself rests on published historical, geographical, epic, linguistic, ethnographic, and cartographic sources.

2 .Method

The study combines historical geography, topographic analysis, comparative textual analysis, and critical toponymy. The unit of analysis is the "name–place–source" triad. Fourteen principal relations were selected because each has a traceable name, geographical or social referent, and assessable claim. The main area includes Nahavand, Borujerd, Silakhor, Dorud, Aligudarz, Delfan, Herv, and Zagheh, with Malayer–Shazand as a comparative extension.

Mapped sites were registered in WGS84 and examined against shaded relief and elevation data. Great-circle distances are used descriptively and are not interpreted as migration routes. Evidence is graded as Level I, documented historical–geographical or independently traceable onomastic evidence; Level II, geographical–cultural indication or documented cultural memory; and Level III, testable onomastic hypothesis requiring additional intermediate forms, phonological analysis, or independent evidence. In Godarzi, Chal-e Godarzi, and Bijanvand, Level I refers only to the documented existence of the name, place, or tribal structure, not descent from a historical or epic figure. Apparent -vand names serve as a methodological control against equating graphic similarity with common etymology.

3.Results

The strongest documentary layer includes Qarin–Nahavand, later Qarenid continuity in Tabaristan, the Arsacid name Godarz/Gotarzes, and documented Godarzi and Bijanvand formations. These cases show that names could persist, move, and reappear in later social or geographical structures. Godarz/Gotarzes also provides an important point of contact between an Arsacid historical layer and the Godarzian epic tradition without proving direct genealogical identity.

A second group concerns cultural memory. Aligudarz/Al-e Godarz is a recorded cultural interpretation, while Shah Zendeh and the Kay Khosrow cave show epic memory attached to an existing landscape. Published regional sources document the Shah Zendeh–Kay Khosrow association, although the historical occurrence of the Shahnameh episode there is unproven.

A third group consists of Level III hypotheses. Qarun/Qarin, Beyran/Bahram, Bajul/Bijan, and modern Qalā/epic Qalā remain testable propositions of unequal strength. Their inclusion also depends on geographical setting, historical context, related-name distributions, and possible intermediate forms.

The -vand analysis shows that in parts of the Zagros a personal name could become associated with a group and later with a place. This documents a real mechanism of name transfer but does not justify treating Nahavand, Qahavand, Damavand, Alvand, Qarinvand, Bijanvand, Beyranvand, and similar forms as one etymological class.

Examination of the geographical distribution shows a connected but non-linear system of ridges, intermontane plains, valleys, and passageways. Near Dorud, Mounts Qarun and Pariz lie about 8.6 km apart and at nearly the same latitude. Qarun/Qarin remains a core Level III hypothesis, while Pariz/Parviz is an additional exploratory hypothesis outside the fourteen principal relations because no dated intermediate form currently connects Pariz directly with Parviz.

In the Shazand–Malayer sector, Mount Shah Zendeh and Mount Qalā are independently recorded features about 17.3 km apart. Shah Zendeh is linked by published regional tradition with Kay Khosrow and is classified at Level II. Qalā is also a mountain name in the Shahnameh during the Turanian episode of Kay Khosrow's childhood. No independent evidence identifies the epic Qalā with the modern mountain near Shazand, but their spatial association creates a specific and falsifiable geographical–onomastic question.

Several complementary cases outside the fourteen core relations extend the analysis. Garrin/Garu may preserve an old mountain-related name comparable with Avestan gairi-; Volash corresponds formally with Walagaš/Walāš/Balāš; Gamasiyab/Gamasb is notable because Gāmāsb is recorded for the river and a settlement named Gamasb exists in the same district, making comparison with Jamasp/Jāmāsp a serious testable hypothesis; the Nisaean Plain provides broader historical context for Media and Bisotun; and Gapele/Japlaq, Gabae, and Kaveh form another set of hypotheses of unequal strength, with Gapele/Gabae currently stronger than Gapele/Kaveh.

4 .Discussion

The findings indicate that the central issue is not whether present-day names were directly derived from historical or epic figures, but how names may persist, move, and be reinterpreted. A layered model is therefore more appropriate than a linear genealogy. Qarin illustrates durability and mobility of a dynastic name; Godarz illustrates transformation of historical memory within epic tradition; and Shah Zendeh–Qalā illustrates how cultural memory may become attached to a later landscape.

Place names can thus be treated as incomplete spatial archives. They may preserve traces of earlier political, social, or cultural realities while undergoing phonetic, orthographic, and semantic change. The Zagros landscape is active in these processes: ridges may favor local persistence, while plains, valleys, rivers, and passes enable movement of people, groups, narratives, and names.

The principal limitation is chronological heterogeneity. Arsacid and Sasanian evidence, epic literature, Islamic-period geography, later ethnographic records, and modern names belong to different periods, and nominal similarity cannot bridge these gaps by itself. The appropriate response is to distinguish demonstrated relations, meaningful indications, and hypotheses open to testing.

5 .Conclusion

The Central Zagros contains a geographically coherent but evidentially heterogeneous set of historical–epic names. Qarin–Nahavand, Qarenid continuity, historical Godarz/Gotarzes, and documented Bijanvand and Godarzi formations constitute the firmer core, while Aligudarz/Al-e Godarz and Shah Zendeh–Kay Khosrow show how names may also carry cultural and spatial memory. The exploratory propositions—Qarun/Qarin, Pariz/Parviz, Beyran/Bahram, Bajul/Bijan, Gamasiyab/Gamasb/Jamasp, Garrin/Garu, Volash, and Gapele/Gabae/Kaveh—do not have equal evidential strength and should not be treated as established etymologies. Their importance lies in turning name similarity into geographically and historically testable questions.

Overall, place names can be read as an “incomplete archive of the landscape.” Some persist locally, some travel with groups, some are reproduced in social and settlement structures, and others acquire later historical or epic meanings. The “name–place–source” unit, explicit evidential hierarchy, and simultaneous examination of geography, mobility, written forms, and cultural memory provide a framework that avoids unsupported identification while preserving new hypotheses for future testing.

Author Contributions

Conceptualization, D.Y.; methodology, D.Y.; software, D.Y.; validation, D.Y.; formal analysis, D.Y.; investigation, D.Y.; resources, D.Y.; data curation, D.Y.; writing—original draft preparation, D.Y.; writing—review and editing, D.Y.; visualization, D.Y.; project administration, D.Y. The author has read and agreed to the published version of the manuscript.

Data Availability Statement

The data supporting the findings of this study consist of the publicly available historical, geographical, and topographic sources cited in the manuscript. The compiled analytical dataset and GIS point layer are available from the corresponding author upon reasonable request.

Acknowledgements

The author offers his deepest respect and gratitude to Hakim Abolqasem Ferdowsi, one of the enduring pillars of Iran’s national identity and cultural continuity. Through his extraordinary vision, lifelong devotion, and monumental creation of the *Shahnameh*, he preserved an invaluable treasury of the Persian language, Iranian history, mythology, geographical memory, ethical values, and national heritage. Ferdowsi’s decades of unwavering effort safeguarded the names, places, narratives, and heroes of the Iranian world and transmitted them across generations. This study is humbly dedicated to his immortal legacy and to the unparalleled service he rendered to Iran, the Persian language, and the preservation of Iranian identity.

Ethical Considerations

This study involved no human participants, animals, personal data, questionnaires, or interviews; therefore, approval by an ethics committee was not applicable. The author adhered to accepted principles of research integrity and avoided fabrication, falsification, plagiarism, and other forms of research misconduct.

Funding

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.

سال هفتم، شماره سوم (پیاپی ۲۷)، پاییز ۱۴۰۵، ۳۴-۱.

مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی

شاپا الکترونیکی: ۲۳۲۵-۲۷۱۷

http://www.gsma.lu.ac.ir

تحلیل تطابق جغرافیایی نام‌جاهای تاریخی ـ حماسی در زاگرس میانی

داریوش یاراحمدی[1]✉

۱. گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران. رایانامه: yarahmadi.d@lu.ac.ir

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف تحلیل تطابق جغرافیایی نام‌جاهای تاریخی ـ حماسی در زاگرس میانی و بررسی نقش ساختار جغرافیایی در ماندگاری، انتقال و بازتفسیر این نام‌ها انجام شده است. در این راستا، نقش ناهمواری‌ها و پیوندهای فضایی در محدوده اصلی نهاوند–بروجرد–سیلاخور–دورود–الیگودرز–دلفان، با گسترش تطبیقی به ملایر و ارتفاعات شازند، مورد توجه قرار گرفته است.

روش: در این پژوهش، رویکردی اسنادی ـ تحلیلی با تلفیق جغرافیای تاریخی، تحلیل توپوگرافی، تحلیل تطبیقی متون و نام‌جاشناسی انتقادی به کار گرفته شد. سه‌گانه «نام–مکان–منبع» به‌عنوان واحد تحلیل انتخاب شد. چهارده رابطه اصلی در سه سطح شواهد ارزیابی شدند: سطح اول، پیوند تاریخی ـ جغرافیایی مستند؛ سطح دوم، قرینه جغرافیایی ـ فرهنگی؛ و سطح سوم، فرضیه نام‌شناختی آزمون‌پذیر. نزدیکی مکانی، جابه‌جایی‌های مستند، تکرار یا ماندگاری نام‌ها و پیوندهای فرهنگی ثبت‌شده در منابع منتشرشده به‌صورت توأمان ارزیابی شدند؛ درعین‌حال، تطابق جغرافیایی از خاستگاه مشترک یا ریشه‌شناسی مشترک متمایز شد.

یافته‌ها: پیوند قارن–نهاوند، تداوم تاریخی قارنیان در طبرستان، نام مستند اشکانی گودرز (گوتارزس) و وجود مستند بیژن‌وند از قوی‌ترین پشتوانه‌های شواهدی برخوردارند. الیگودرز/آل گودرز و شاه‌زنده/کیخسرو عمدتاً بازتاب‌دهنده حافظه فرهنگی ـ مکانی مستند هستند. در میان چهارده رابطه اصلی، قارون/قارن، بیران/بهرام، باجول/بیژن و قلعه امروزی/قلعه حماسی همچنان فرضیه‌های نام‌شناختی آزمون‌پذیر باقی می‌مانند. تحلیل عنصر «ـوند» نیز نشان می‌دهد که شباهت صوری در پایان نام‌ها برای اثبات ریشه‌شناسی مشترک کافی نیست و انتقال تاریخی مستند از نام شخص به نام گروه یا مکان باید از نام‌جاهایی با پیشینه مستقل متمایز شود. در محدوده شازند–ملایر، شاه‌زنده با حافظه منطقه‌ای مستند درباره کیخسرو پیوند دارد؛ درحالی‌که کوه قلعه امروزی در فاصله تقریبی ۱۷/۳ کیلومتری آن قرار گرفته و با قلعه یادشده در شاهنامه، در روایت تورانی دوران کودکی کیخسرو، هم‌نام است؛ اما هیچ‌گونه یگانگی تاریخی میان این دو مکان ادعا نمی‌شود. خارج از چهارده رابطه اصلی، پریز/پرویز، گرین/گرو، ولاش، گاماسیاب/گاماسب/جاماسب، دشت نیسایه و گاپله/گابائه/کاوه به‌عنوان شواهد تکمیلی جغرافیایی و نام‌شناختی، دامنه اکتشافی تحلیل را گسترش می‌دهند.

نتیجه‌گیری: یافته‌ها نشان می‌دهند که تطابق جغرافیایی تنها زمانی دارای ارزش تبیینی است که موقعیت مکانی، جابه‌جایی‌های مستند، صورت‌های نوشتاری تاریخی و حافظه فرهنگی به صورت توأمان ارزیابی شوند و به شواهد، بر اساس میزان اعتبار آن‌ها، وزن‌های متفاوتی اختصاص یابد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخچه مقاله

دریافت مقاله:
۱۴۰۵/۰۲/۲۶

تاریخ تجدیدنظر:
۱۴۰۵/۰۵/۱۷

پذیرش نهایی:
۱۴۰۵/۰۶/۰۹

تاریخ انتشار:
۱۴۰۵/۰۸/۲۶

واژگان کلیدی:
تطابق جغرافیایی، نام‌جای تاریخی ـ حماسی، جغرافیای تاریخی، حافظه مکانی، زاگرس میانی، قارن ـ گودرز.

استناد: یاراحمدی، داریوش (۱۴۰۵). تحلیل تطابق جغرافیایی نام‌جاهای تاریخی ـ حماسی در زاگرس میانی، *مطالعات جغرافیایی مناطق کوهستانی*، ۷ (۲۷)، ۳۴-۱. http//doi.org/10.22034/gsma.2026.2106110.1207

DOI: http//doi.org/10.22034/gsma.2026.2106110.1207

ناشر: دانشگاه لرستان.

© نویسندگان.

۱. مقدمه

نام‌های جغرافیایی صرفاً نشانه‌هایی برای تعیین موقعیت مکانی نیستند. نام‌ها در بسیاری از موارد اطلاعاتی درباره تاریخ سکونت، جابه‌جایی جمعیت‌ها، ساختارهای قومی، مناسبات سیاسی، زبان و برداشت جوامع از گذشته خود در اختیار می‌گذارند. از همین رو، مطالعات نام‌جای‌ها در دهه‌های اخیر از ریشه‌شناسی صرف فراتر رفته و نام‌گذاری را بخشی از فرایند تولید فضا، هویت و حافظه دانسته‌اند (Rose-Redwood et al., 2010). در این نگاه، یک نام می‌تواند حتی پس از تغییر حکومت، زبان غالب یا ترکیب جمعیتی، همچنان در چشم‌انداز باقی بماند و به یکی از حاملان حافظه جمعی تبدیل شود (Assmann, 2011).

این مسئله در مناطق کوهستانی اهمیت ویژه‌ای دارد. پهنه مورد مطالعه از زاگرس میانی ـ شمالی تا محور ملایر و ارتفاعات شازند، مجموعه‌ای از دشت‌های میان‌کوهی، گذرگاه‌ها، کوه‌های شاخص و حوزه‌های تاریخی سکونت و جابه‌جایی را دربر می‌گیرد. این فضا در طول تاریخ عرصه حضور خاندان‌های سیاسی، گروه‌های قومی و سازمان‌های طایفه‌ای بوده و در عین تحرک جمعیت، برخی نام‌ها و روایت‌های مکانی در آن دوام یافته‌اند. بنابراین کوهستان در این پژوهش نه «محفظه بسته سنت»، بلکه بستری برای هم‌زمانی پایداری و انتقال نام‌ها تلقی می‌شود.

نقطه آغاز پژوهش حاضر، مشاهده تکرار یا شباهت برخی نام‌ها در لرستان، متون تاریخی و شاهنامه بود. اهمیت این مسئله با مقایسه نام «قارن» در تاریخ مازیار و قارنوندهای طبرستان با نام خاندان قارن در منابع مربوط به دوره‌های اشکانی و ساسانی آشکارتر شد. خاندان قارن یکی از خاندان‌های بزرگ ایرانی با ریشه پارتی بود و منابع تاریخی آن را با نهاوند پیوند می‌دهند؛ در عین حال، همین نام در سده‌های نخست اسلامی در طبرستان استمرار یافت (Pourshariati, 2017). این هم‌زمانی تاریخی و جغرافیایی، زمینه‌ای مستند برای بررسی تطبیقی دیگر نام‌های مشابه یا مرتبط در زاگرس میانی فراهم می‌کند.

در سنت حماسی نیز «قارن» حضور دارد. قارن پسر کاوه از پهلوانان دوره‌های کهن شاهنامه است و در سنتی نسب‌شناختی، گودرزیان به قارن پیوند داده شده‌اند. از سوی دیگر، نام گودرز در تاریخ اشکانی نیز مستقل از حماسه ثبت شده است و پژوهش‌های مربوط به شاهنامه نشان داده‌اند که چرخه گودرزیان یکی از مهم‌ترین حاملان حافظه پارتی در حماسه ملی ایران است (Boyce et al., 2001; Yarshater, 1983). این هم‌زمانی تاریخی ـ حماسی، بررسی پراکنش نام‌هایی چون گودرزی، چال گودرزی، الیگودرز، قارون، بیژن‌وند، بیرانوند و باجولوند را در پهنه زاگرس میانی ـ شمالی به یک مسئله جغرافیایی قابل مطالعه تبدیل می‌کند.

مسئله مقاله از یک تمایز بنیادی آغاز می‌شود: هم‌نشینی جغرافیایی نام‌ها با همانندی لفظی یا خویشاوندی تباری یکسان نیست. موضوع اصلی، تعیین منشأ قطعی طوایف یا اثبات جغرافیای رویدادهای شاهنامه نیست؛ بلکه بررسی این است که نام‌های تاریخی و حماسی در چه محیط توپوگرافی قرار گرفته‌اند، چه مسیرهای مستندی برای ماندگاری یا جابه‌جایی آنها وجود دارد و کدام پیوندها فقط در حد فرض باقی می‌مانند. ازاین‌رو، تاریخ خاندان‌ها، روایت‌های شاهنامه‌ای و داده‌های ایلی در این پژوهش ابزار تفسیر الگوی مکانی‌اند، نه هدف‌های مستقل و پراکنده.

پرسش اصلی پژوهش این است: نام‌جاهای تاریخی ـ حماسی مورد مطالعه در زاگرس میانی چه الگوی فضایی و توپوگرافی دارند و این الگو تا چه اندازه می‌تواند بازتاب ماندگاری نام، جابه‌جایی تاریخی یا بازتفسیر حافظه حماسی باشد؟ پرسش‌های فرعی عبارت‌اند از: ۱) کدام نام‌ها در یک پهنه کوهستانی یا دشت میان‌کوهیِ مرتبط قرار گرفته‌اند؛ ۲) کدام پیوندها دارای سابقه تاریخی ـ جغرافیایی مستقیم‌اند؛ ۳) کدام روابط صرفاً قرینه فرهنگی یا شباهت نامی‌اند؛ ۴) ساخت «ـوند» در چه مواردی می‌تواند انتقال نام شخص به گروه یا مکان را نشان دهد و در چه مواردی شباهت صوری گمراه‌کننده است؛ و ۵) مجموعه شاه‌زنده، قلا و غار کیخسرو در شازند چه تفاوتی با هسته تاریخی قارن ـ نهاوند دارد؟ نوآوری پژوهش در تبدیل مجموعه‌ای از نام‌ها به یک مسئله جغرافیایی واحد است. نام‌ها ابتدا مکان‌یابی می‌شوند، سپس نسبت آنها با ناهمواری، دشت میان‌کوهی، فاصله، سابقه جابه‌جایی و روایت فرهنگی سنجیده می‌شود. این ترتیب اجازه می‌دهد همه نمونه‌های تاریخی، حماسی و ایلی در مقاله باقی بمانند، اما هیچ‌یک جای هدف اصلی، یعنی تحلیل تطابق جغرافیایی، را نگیرد.

بخش بزرگی از پژوهش‌های مربوط به نام‌های شاهنامه‌ای در ایران یا در حوزه ادبیات و اسطوره باقی مانده‌اند یا به بررسی ریشه یک نام منفرد محدود شده‌اند. در مقابل، در جغرافیای تاریخی کمتر به این پرسش پرداخته شده است که مجموعه‌ای از نام‌های حماسی، خاندانی و طایفه‌ای در یک پهنه مکانی مشخص چگونه کنار

یکدیگر قرار گرفته‌اند و آیا می‌توان این هم‌نشینی را بدون افتادن در دام شجره‌نامه‌سازی تحلیل کرد. خلأ اصلی پژوهش حاضر در همین نقطه قرار دارد: انتقال مسئله از «این نام از کجا آمده است؟» به «این نام در چه فضایی، در کنار چه نام‌هایی، با چه روایت‌هایی و با چه درجه‌ای از اعتبار تاریخی باقی مانده است؟». چنین جابه‌جایی پرسش، ماهیت پژوهش را از ریشه‌شناسی صرف به جغرافیای تاریخی ـ فرهنگی نزدیک می‌کند.

در رویکرد نام‌شناسی انتقادی، نام مکان نه فقط برچسبی خنثی، بلکه نوعی ثبت اجتماعی بر فضا تلقی می‌شود. نام‌ها می‌توانند در فرایندهای هویت‌سازی، یادآوری، فراموشی و بازتفسیر گذشته نقش داشته باشند (Berg & Vuolteenaho, 2009; Rose-Redwood et al., 2010). این رویکرد برای مطالعه زاگرس اهمیت ویژه دارد؛ زیرا در این منطقه نام افراد، خاندان‌ها، طوایف و مکان‌ها بارها در هم تنیده‌اند و یک نام ممکن است هم‌زمان هویت خویشاوندی، قلمرو کوچ، سکونتگاه و روایت تاریخی را بازنمایی کند.

مفهوم «حافظه فرهنگی» در این پژوهش به معنای انتقال ثابت و بدون تغییر روایت‌های گذشته نیست. حافظه فرهنگی ماهیتی گزینشی دارد و در فرایند انتقال، برخی عناصر را حفظ، حذف، بازآرایی یا دوباره معنا می‌کند (Assmann, 2011). ازاین‌رو ممکن است نامی کهن باقی بماند، اما روایتی که برای توضیح آن شکل گرفته متأخر باشد؛ یا برعکس، یک روایت حماسی بخشی از یک نام تاریخی را حفظ کند، در حالی که روابط خویشاوندی، جایگاه زمانی یا معنای آن دگرگون شده باشد. این تمایز برای فهم رابطه گودرز تاریخی و حماسی، و نیز روایت «آل گودرز» درباره الیگودرز، اهمیت اساسی دارد.

کوهستان در این مقاله نه به‌عنوان فضایی بسته و منزوی، بلکه به‌عنوان محیطی دارای شبکه‌ای از مسیرها، دره‌ها، گذرگاه‌ها، دشت‌های میان‌کوهی و قلمروهای ایلی دیده می‌شود. نهاوند، سیلاخور، دورود، جاپلق، الیگودرز، دلفان و شرق خرم‌آباد، با وجود جدایی‌های توپوگرافیک، از طریق گذرگاه‌ها و دشت‌های پیونددهنده با یکدیگر ارتباط داشته‌اند. چنین ساختی می‌تواند هم‌زمان زمینه جابه‌جایی گروه‌ها و پایداری برخی نام‌های محلی را فراهم کند. ازاین‌رو، پراکنش نام‌های مورد مطالعه باید در ارتباط با ساخت فضایی زاگرس و شبکه طبیعی ارتباطات آن تحلیل شود، نه صرفاً بر پایه مرزهای اداری امروز.

نام جای‌ها بخشی از چشم‌انداز انسانی کوهستان‌اند و می‌توانند مانند داده‌های سکونت، راه، کوچ و کاربری زمین، برای بازسازی لایه‌های تاریخی فضا به کار روند. البته ارزش آنها زمانی علمی است که میان سند تاریخی، قرینه فرهنگی و شباهت صرف تمایز برقرار شود.

جرقه تجربی این پژوهش در جریان مشارکت نویسنده در طرح ملی «سیمرغ کوه‌های ایران» ــ صعود به بلندترین قله‌های ۳۱ استان ــ و نیز صعود به شماری از قله‌های شاخص کشور شکل گرفت (فدراسیون کوهنوردی و صعودهای ورزشی جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۲). مواجهه مستقیم با تنوع نام‌های کوهستانی و روایت‌های تاریخی و فرهنگی وابسته به آنها، این پرسش را برجسته کرد که چرا برخی عوارض طبیعی، افزون بر نقش جغرافیایی خود، محل انباشت نام، روایت و حافظه تاریخی‌اند. این تجربه صرفاً منشأ شکل‌گیری مسئله پژوهش بود و در داوری درباره منشأ نام‌ها یا روابط تاریخی آنها نقش شاهد را ایفا نمی‌کند؛ ارزیابی این روابط در پژوهش حاضر بر منابع تاریخی، جغرافیایی، حماسی و مردم‌شناختی منتشرشده استوار است.

پیشینه این مسئله در چهار حوزه اصلی قابل پیگیری است. در حوزه تاریخ ایران، پژوهش‌های مربوط به خاندان قارن جایگاه این خاندان را در ساخت قدرت اشکانی ـ ساسانی، قلمروهای آن و استمرار شاخه‌های قارن در خراسان و طبرستان بررسی کرده‌اند (Pourshariati, 2017). در همین حوزه، مطالعات مربوط به گودرز نشان داده‌اند که Gōdarz/Gotarzes نامی تاریخی در میان شاهان و بزرگان اشکانی بوده و چرخه گودرزیان در حماسه ملی ایران حامل بخشی از حافظه پارتی است (Boyce et al., 2001; Yarshater, 1983). این پژوهش‌ها برای تشخیص لایه تاریخی نام‌ها بنیادی‌اند، اما پراکنش نام‌جای‌ها و نام‌های طایفه‌ای زاگرس موضوع اصلی آنها نبوده است.

در حوزه مردم‌شناسی، توصیف ساختار ایلی لرستان اطلاعات مستقلی درباره بیرانوند، باجولوند، حسنوند، یوسفوند، کولیوند و دیگر گروه‌های منطقه فراهم کرده است. Tawfiq (1987) هرو را شامل چغلوندی و زاغه می‌داند و بیرانوند و باجولوند را در این دو حوزه جای می‌دهد؛ در همان منبع، روایت دلفان درباره پنج پسر نیای روایی، از جمله بیژن، ثبت شده است. Oberling (1989) نیز تحرک تاریخی بیرانوند را تا سیلاخور و پیرامون نهاوند گزارش می‌کند. این داده‌ها نشان می‌دهند که جغرافیای ایلی زاگرس

حاصل شبکه‌ای تاریخی از سکونت و جابه‌جایی بوده است و نمی‌توان قلمرو امروزی یک طایفه را الزاماً با خاستگاه تاریخی آن یکسان دانست.

در حوزه نام‌شناسی انتقادی، مطالعات نام‌جای‌ها بر این نکته تأکید کرده‌اند که نام‌گذاری بخشی از فرایند تولید و بازتولید فضا، هویت و حافظه است (Berg & Vuolteenaho, 2009; Rose-Redwood et al., 2010). از این منظر، ریشه لغوی تنها یکی از سطوح تحلیل نام است. یک جامعه ممکن است برای نامی روایتی تاریخی یا حماسی بسازد که با منشأ زبان‌شناختی آن منطبق نباشد؛ بااین‌حال، همان روایت می‌تواند از منظر جغرافیای فرهنگی داده‌ای معتبر درباره ادراک گذشته، هویت و حافظه مکانی باشد. این تمایز در پژوهش حاضر، به‌ویژه برای تحلیل روایت «آل گودرز» درباره الیگودرز، اهمیت دارد.

مطالعات جدید نیز بر ماهیت میان‌رشته‌ای نام‌جای‌ها و پیوند آنها با جغرافیا، زبان، هویت و میراث فرهنگی تأکید کرده‌اند و نام جغرافیایی را واسطه‌ای میان جامعه و فضای جغرافیایی می‌دانند (O'Reilly, 2023; Jordan, 2023). پژوهش‌های مرتبط با میراث نام‌جایی نیز اهمیت ثبت منبع، استفاده از اسناد تاریخی و فرهنگ‌های جغرافیایی، تعیین مرجع مکانی و ارزیابی انتقادی اطلاعات مربوط به معنای نام‌ها را نشان داده‌اند (Daniel & Mátyás, 2023).

در حوزه زبان‌شناسی تاریخی، پژوهش Eilers (1988) درباره معیاری برای کنترل شباهت‌های صوری در نام‌های مورد مطالعه فراهم می‌کند. او نام‌های شخصیِ دارای «وند» را که در سده‌های میانه در میان سران زاگرس رواج داشته‌اند، از ساخت‌های ایرانی باستانِ -vant جدا می‌کند و نمونه‌هایی چون عباسوند، احمدوند، جلالوند، جلیلوند، هماوند/محمدوند و حسنوند را ذکر می‌کند؛ بسیاری از این نام‌ها بعدها به نام طایفه یا مکان تبدیل شده‌اند. این یافته، از یک سو، امکان انتقال «نام شخص ← نام گروه ← نام مکان» را به‌عنوان سازوکاری تاریخی نشان می‌دهد و از سوی دیگر، هشدار می‌دهد که پایان ظاهری «ـوند» در نهاوند، قهاوند، دماوند، قارنوند یا نام‌های ایلی، به‌تنهایی دلیلی بر منشأ مشترک آنها نیست.

برآیند این پیشینه نشان می‌دهد که تاریخ خاندان‌های پارتی، حافظه حماسی، جغرافیای نام‌های ایلی و موقعیت توپوگرافی نام‌جاها تاکنون کمتر در یک چارچوب فضایی واحد بررسی شده‌اند. پژوهش حاضر این خلأ را با استفاده از واحد تحلیلی «نام ـ مکان ـ منبع» و مفهوم «تطابق جغرافیایی» پی می‌گیرد. هسته قارن ـ گودرز و نمونه‌های زاگرس میانی موضوع اصلی تحلیل‌اند و مجموعه کیخسروی شازند نقش مطالعه مقایسه‌ای را دارد. هدف، اثبات یک شجره یا ریشه مشترک برای این نام‌ها نیست، بلکه تفکیک و ارزیابی سه فرایندِ ماندگاری نام در مکان، انتقال نام در نتیجه جابه‌جایی تاریخی و بازتفسیر حماسی مکان است.

۲. روش تحقیق

پژوهش از نوع اسنادی ـ تحلیلی است و چهار مسیر را تلفیق می‌کند: جغرافیای تاریخی برای بررسی قلمروها و جابه‌جایی‌ها؛ تحلیل توپوگرافی و نقشه‌سازی برای مکان‌یابی عوارض و سنجش زمینه ناهمواری؛ تحلیل تطبیقی متون برای تفکیک داده تاریخی از روایت حماسی؛ و نام‌شناسی انتقادی برای ارزیابی روابط پیشنهادی. ترتیب تحلیل از مکان و ساخت جغرافیایی آغاز می‌شود و سپس به تفسیر تاریخی، فرهنگی و زبانی می‌رسد.

قلمرو اصلی تحلیل، زاگرس میانی و پهنه نهاوند، بروجرد، سیلاخور، دورود، الیگودرز، دلفان، هرو و زاغه است. محور ملایر ـ شازند به‌عنوان پهنه مقایسه‌ای نزدیک به هسته اصلی وارد مطالعه شده است. نواحی دورتر، از جمله طبرستان، خراسان، قم، اصفهان و گرگان، تنها در مواردی بررسی می‌شوند که برای نشان‌دادن جابه‌جایی تاریخیِ مستند یک نام یا مقایسه‌ای ضروری باشند و جزو محدوده اصلی تحلیل مکانی محسوب نمی‌شوند. در درون پهنه مطالعه، گرین/گرو، گاماسیاب، دشت تاریخی نِسایی و قله ولاش نیز به‌عنوان چهار قرینه زمینه‌ای تکمیلی بررسی می‌شوند؛ این چهار مورد در پیکره اصلی چهارده‌گانه وارد نشده‌اند و صرفاً برای تبیین زمینه طبیعی ـ تاریخی پراکنش نام‌ها به کار می‌روند.

داده‌های پژوهش از شش گروه منبع گردآوری شده‌اند: ۱) شاهنامه فردوسی با تکیه بر تصحیح انتقادی خالقی‌مطلق؛ ۲) پژوهش‌های تاریخی و دانشنامه‌ای درباره اشکانیان، ساسانیان، خاندان قارن و گودرزیان؛ ۳) منابع تخصصی مردم‌شناختی و تاریخی درباره طوایف غرب ایران؛ ۴) لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ‌های جغرافیایی برای ثبت نام‌جای‌ها و صورت‌های شناخته‌شده آنها؛ ۵) پایگاه‌های نام‌های جغرافیایی، داده‌های مکانی و اسناد نقشه‌ای برای تعیین و کنترل موقعیت عوارض؛ و ۶) آثار منتشرشده منطقه‌ای، از جمله

تاریخ اراک و پژوهش جواد ملکی درباره اسطوره‌های شازند، برای ثبت وجود سنت‌های فرهنگی مکتوب.

برای ارزیابی اعتبار روابط پیشنهادی، هر مورد در یکی از سه سطح قرار گرفت: سطح I ، »پیوند تاریخی ـ جغرافیایی مستند»، که در آن وجود رابطه میان نام و مکان یا گروه در منبع تاریخی، کتیبه‌ای یا جغرافیایی مستقل تصریح شده است؛ سطح II ، »قرینه جغرافیایی ـ فرهنگی»، که در آن نام، مکان یا روایت فرهنگی قابل ثبت است، اما رابطه تاریخی یا ریشه‌شناختی مستقیم اثبات نشده است؛ و سطح III، «فرض نام‌شناختی»، که بر شباهت آوایی، صورت محلی یا تداعی تاریخی ـ حماسی استوار است و برای پذیرش به شواهد زبانی و تاریخی بیشتری نیاز دارد. بر این اساس، قارن ـ نهاوند در سطح I ، روایت آل گودرز درباره الیگودرز در سطح II و قارون ـ قارن در سطح III قرار می‌گیرند. در صورت تعارض میان منابع یا سطوح شواهد، سطح پایین‌تر به‌عنوان مبنای طبقه‌بندی انتخاب شد«.

واحد تحلیل در این پژوهش «نام ـ مکان ـ منبع» است. به بیان دیگر، صرف وجود یک نام برای ورود به تحلیل کافی نیست؛ هر نمونه باید در منبعی قابل ردیابی ثبت شده باشد، مرجع یا حوزه جغرافیایی آن مشخص باشد و نوع نام نیز تعیین شود. بر این اساس، نام‌ها در پنج گروه تفکیک شدند: نام شخص تاریخی یا حماسی، نام خاندان، نام طایفه، نام سکونتگاه و نام عارضه طبیعی. این تفکیک اجازه می‌دهد مقایسه میان انواع مختلف نام‌ها با توجه به تفاوت سازوکار شکل‌گیری و انتقال آنها انجام شود، نه صرفاً بر پایه شباهت لفظی.

انتخاب نمونه‌ها بر دو پایه انجام شد: تمرکز مکانی نام‌های مورد مطالعه در زاگرس میانی و امکان اتصال هر نام به یک مرجع جغرافیایی و منبع قابل ردیابی. جامعه اکتشافی اولیه پژوهش شامل نام‌های تاریخی، حماسی، خاندانی، طایفه‌ای و نام‌جاهایی بود که در منابع مربوط به پهنه نهاوند، بروجرد، سیلاخور، دورود، الیگودرز، دلفان، هرو و زاغه ثبت شده یا با هسته قارن ـ گودرز ارتباط موضوعی داشتند. از این مجموعه، چهارده رابطه‌ای وارد پیکره اصلی شدند که دارای چهار شرط بودند: ثبت نام در منبع قابل ردیابی، داشتن مرجع جغرافیایی مشخص، امکان تعریف نوع ادعا و قابلیت طبقه‌بندی در یکی از سه سطح شواهد. نام‌هایی که فقط برای شناخت زمینه طبیعی ـ تاریخی منطقه اهمیت داشتند، در شمار قرائن تکمیلی و خارج از پیکره اصلی قرار گرفتند. این پیکره هدفمند و مسئله‌محور است و ادعای جامعیت یا نمایندگی آماری از کل نام‌های زاگرس یا ایران ندارد

منابع بر اساس ماهیت و زمان تولید به‌صورت یکسان وزن‌دهی نشدند. منابع تاریخی، کتیبه‌ای و دانشنامه‌های تخصصی برای اثبات وجود خاندان، شخصیت یا رابطه تاریخی در اولویت قرار گرفتند؛ شاهنامه و مطالعات حماسی برای بررسی حافظه روایی؛ فرهنگ‌ها و پایگاه‌های جغرافیایی برای ثبت وجود و موقعیت نام‌جای‌ها؛ و مطالعات منطقه‌ای منتشرشده فقط برای اثبات وجود یک سنت فرهنگی مکتوب به کار رفتند. هیچ روایت شفاهیِ ثبت‌نشده یا شنیده شخصی در پیکره شواهد وارد نشد و هیچ منبع عمومی یا منطقه‌ای به‌تنهایی مبنای اثبات ریشه‌شناسی قرار نگرفت.

در مواردی که صورت آوایی امروز با یک نام تاریخی مقایسه می‌شود، معیار سخت‌گیرانه‌تری اعمال شد. برای ارتقای یک رابطه از سطح «فرض نام‌شناختی»، وجود دست‌کم یکی از سه نوع شاهد ضروری دانسته شد: صورت‌های میانی ثبت‌شده در متون یا نقشه‌ها؛ مسیر تحول واجیِ قابل دفاع؛ یا پیوند تاریخی مستقل میان گروه حامل نام و مکان مورد مطالعه. در نبود چنین شواهدی، شباهت آوایی یا نوشتاری به‌تنهایی برای پذیرش رابطه کافی تلقی نشد.

محدودیت اصلی پژوهش، نبود یک پایگاه تاریخی جامع از صورت‌های قدیمی نام‌جای‌های محلی است. برای نام‌هایی چون قارون، بیران، باجول و حتی الیگودرز، صورت‌های تاریخیِ پیوسته‌ای که تحول واژه را از دوره‌ای به دوره دیگر نشان دهند در دسترس نیست. محدودیت دوم، ناهمزمانی منابع است: داده‌های اواخر باستان، متون دوره اسلامی، شاهنامه، فرهنگ‌های جغرافیایی و ثبت‌های معاصر در یک سطح زمانی قرار ندارند. ازاین‌رو پژوهش به‌جای پرکردن فاصله‌های زمانی با حدس، این گسست‌ها را جزئی از نتیجه می‌داند و هر مورد فاقد زنجیره سند را در سطح قرینه یا فرض نگه می‌دارد.

پیکره اصلی پژوهش شامل ۱۴ نام یا رابطه تحلیلی است: قارن ـ نهاوند، قارن ـ طبرستان، قارنوند ـ مازیار، قارن ـ سنت گودرزیان، گودرز اشکانی، گودرزی ـ سیلاخور، چال گودرزی، بیژن‌وند، الیگودرز ـ آل گودرز، قارون ـ قارن، بیران ـ بهرام، باجول ـ بیژن، شاه‌زنده ـ کیخسرو و قلا امروزی ـ قلای شاهنامه. ورود هر مورد به پیکره منوط به چهار شرط بود: ثبت نام در منبع قابل ردیابی، داشتن مرجع جغرافیایی مشخص، امکان تعریف نوع ادعا و قابلیت طبقه‌بندی در یکی از سطوح شواهد. این ۱۴ مورد «رابطه تحلیلی»

هستند و تعداد آنها الزاماً با تعداد گره‌های مکانی نمایش‌داده‌شده در نقشه برابر نیست.

در کنار پیکره اصلی، مجموعه‌ای از نام‌های دارای پایان ظاهری «ـوند» به‌عنوان پیکره کنترل بررسی شد تا خطر هم‌ریشه‌انگاری بر پایه شباهت نوشتاری آزموده شود. نهاوند، قهاوند، دماوند و الوند در این مجموعه قرار گرفتند تا نشان داده شود پایان مشابه یک نام، به‌تنهایی طبقه زبان‌شناختی مشترکی ایجاد نمی‌کند و تاریخ هر نام باید مستقلاً بررسی شود.

برای نمایش موقعیت جغرافیایی داده‌های پژوهش، شهرها، سکونتگاه‌ها، کوه‌ها، رودها و محوطه‌های فرهنگی با مختصات جغرافیایی WGS84 ثبت و بر مدل رقومی ارتفاع جانمایی شدند. نقشه حاصل صرفاً نقشه موقعیت و زمینه عمومی توپوگرافی عوارض مورد مطالعه است و برای تحلیل آماری فضایی، بازسازی مسیرهای تاریخی یا اثبات روابط نام‌شناختی به کار نرفته است.. مدل ارتفاعی از داده‌های Skadi HGT مجموعه Mapzen Terrain Tilesتهیه شد که ارتفاع را در شبکه جغرافیایی WGS84و بر حسب متر ارائه می‌کند و در محدوده مورد مطالعه مبتنی بر داده‌های SRTM است. از مدل رقومی ارتفاع، سایه‌روشن ناهمواری و طبقات ارتفاع برای نمایش و تحلیل ساخت توپوگرافی منطقه استخراج شد. گره‌های مکانی اصلی شامل نهاوند، ملایر، بروجرد، دورود، الیگودرز، نورآباد دلفان، چغلوندی، زاغه، شازند، کوه قارون، کوه پَریز، کوه قلا، کوه شاه‌زنده، مجموعه کوه/غار کیخسرو و قله شهباز است. الوند، بیستون، رشته‌کوه گرین/گرو، قله ولاش، رود گاماسیاب و دشت تاریخی نِسایی نیز به‌عنوان عوارض زمینه‌ای و تکمیلی برای تبیین ساخت طبیعی و تاریخی پهنه مطالعه در نقشه درج شدند؛ این موارد خارج از پیکره چهارده‌گانه روابط تحلیلی‌اند. در نمایش نقشه‌ای، سطح شواهد از طریق نمادگذاری از یکدیگر تفکیک شد: سطح I برای پیوند تاریخی ـ جغرافیایی مستند، سطح II برای قرینه جغرافیایی ـ فرهنگی، سطح III برای فرض نام‌شناختی و C برای مکان یا عارضه زمینه‌ای. برای کاهش هم‌پوشانی نشانه‌ها، مجموعه شازند در مقیاس بزرگ‌تر نیز بررسی شد و شکل ۱ موقعیت گره‌های اصلی و زمینه‌ای را در استان‌های لرستان، همدان، مرکزی و کرمانشاه و جایگاه این پهنه را در ایران نشان می‌دهد.فاصله مستقیم میان نقاط بر اساس فاصله دایره عظیم محاسبه شد، اما تفسیر جغرافیایی به فاصله خطی محدود نماند. جهت رشته‌های زاگرس، جایگاه دشت‌های میان‌کوهی، جدایی یا پیوستگی دره‌ها و امکان ارتباط از طریق محورهای طبیعی نیز در خوانش الگوی فضایی در نظر گرفته شد. فاصله نورآباد دلفان تا الیگودرز حدود ۱۷۵٫۵ کیلومتر، نهاوند تا الیگودرز ۱۴۹٫۹ کیلومتر، نهاوند تا کوه قارون ۱۰۲٫۵ کیلومتر، بروجرد تا کوه قارون ۵۷٫۹ کیلومتر و کوه قلا تا شاه‌زنده ۱۷٫۳ کیلومتر است. این ارقام مقیاس منطقه‌ای داده‌ها را توصیف می‌کنند و به‌تنهایی مبنای استنباط رابطه تاریخی نیستند.

شکل ۱ فاقد خطوط اتصال فرضی میان نقاط است و تنها موقعیت جغرافیایی گره‌های اصلی و زمینه‌ای را در بستر توپوگرافی منطقه نمایش می‌دهد. هیچ خط یا مسیر ترسیم‌شده‌ای در این پژوهش به‌عنوان مسیر مهاجرت، راه باستانی یا مرز تاریخی تفسیر نشده است؛ ازاین‌رو، بحث درباره پیوستگی فضایی بر موقعیت واقعی عوارض، فاصله‌ها و ساخت طبیعی منطقه استوار است.

تطابق جغرافیایی در این پژوهش به معنای انطباق کامل، هم‌ریشگی یا منشأ مشترک نام‌ها نیست، بلکه بر مبنای هم‌سنجی چند بُعد مستقل ارزیابی می‌شود: هم‌جواری یا حضور در یک پهنه طبیعی مرتبط، سابقه مستند جابه‌جایی، تکرار یا ماندگاری نام و وجود یک روایت فرهنگی منتشرشده. هیچ‌یک از این مؤلفه‌ها به‌تنهایی برای اثبات رابطه تاریخی یا ریشه‌شناختی کافی نیست. اصطلاح «خوشه» نیز در این مقاله صرفاً برای توصیف مجموعه‌ای از نقاط نسبتاً نزدیک به کار می‌رود و معنای آماری ندارد.

برای هر مورد پنج پرسش کنترل شد: ۱) آیا خود نام در منبعی مستقل مستند است؟ ۲) آیا پیوند ادعاشده در متن تاریخی یا سند جغرافیایی تصریح شده است؟ ۳) آیا صورت‌های میانی یا مسیر واجی قابل دفاع برای ارتباط دو نام وجود دارد؟ ۴) آیا هم‌جواری فضایی مستقل از شباهت نام قابل نشان‌دادن است؟ و ۵) آیا متن حماسی، مکان مورد بحث را در همان جغرافیای واقعی قرار می‌دهد یا صرفاً تشابه نام وجود دارد؟ پرسش پنجم به‌ویژه در مورد قلا اهمیت دارد، زیرا قلای شاهنامه در فضای روایی توران قرار دارد و این امر مانع یکی‌انگاری مستقیم آن با کوه قلای امروزی می‌شود.

برای کاهش سوگیری تأییدی، روابط فاقد صورت‌های تاریخی میانی، مسیر واجی مستقل یا شاهد تاریخی مستقیم، صرف‌نظر از میزان شباهت اسمی، در سطح III طبقه‌بندی شدند. بر همین اساس، قارون/قارن، بیران/بهرام، باجول/بیژن و قلا امروزی/قلای

شاهنامه در رده فرض باقی ماندند. همچنین شواهد ناسازگار با فرض اولیه، از جمله تمایز زبان‌شناختی ساخت‌های «ـــوند» و قرارگرفتن قلای شاهنامه در فضای روایی توران، در ارزیابی نهایی منظور شدند.

مؤلفه های تطابق جغرافیایی در این پژوهش بر اساس وزن های عددی یا جمع جبری ترکیب نشدند؛ زیرا تعیین ضرایب کمی برای شواهد ناهمگن تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی و زبان شناختی می‌توانست دقتی ظاهری و فاقد پشتوانه تجربی ایجاد کند. در عوض، قاعده تصمیم‌گیری سلسله‌مراتبی به کار رفت: وجود شاهد تاریخی یا جغرافیایی مستقل مبنای سطح I؛ وجود مکان و روایت فرهنگی ثبت‌شده، بدون اثبات رابطه تاریخی یا ریشه‌شناختی، مبنای سطح II؛ و شباهت آوایی، هم‌جواری مکانی یا تداعی حماسی فاقد صورت‌های تاریخی میانی یا مسیر واجی قابل دفاع، مبنای سطح III قرار گرفت. در صورت تعارض شواهد نیز سطح پایین‌تر انتخاب شد. بنابراین، موقعیت جغرافیایی می‌تواند یک فرض را شایسته بررسی کند، اما جایگزین شواهد تاریخی یا زبان‌شناختی نمی‌شود.

جدول ۱. مختصات جغرافیایی و کارکرد تحلیلی گره‌های مکانی مورد مطالعه

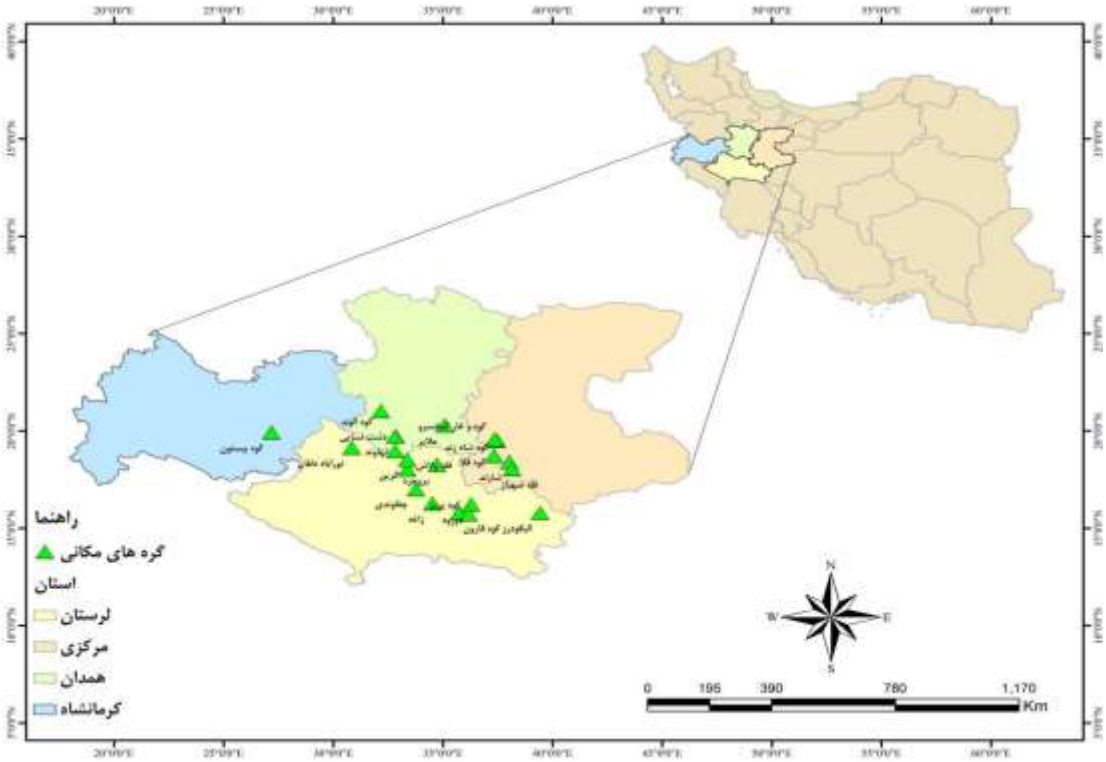
نام	طول جغرافیایی (°E)	عرض جغرافیایی (°N)	کارکرد تحلیلی
نهاوند	۴۸ درجه و ۴۷۰/۲۲ دقیقه	۳۴ درجه و ۴۵۴/۱۱ دقیقه	گره تاریخی قارن
ملایر	۴۸ درجه و ۳۰۲/۴۹ دقیقه	۳۴ درجه و ۰۹۶/۱۸ دقیقه	پیونددهنده پهنه نهاوند–شازند
کوه شاه زنده	۴۹ درجه و ۹۲۸/۱۷ دقیقه	۳۴ درجه و ۷۴۸/۸ دقیقه	نام جغرافیایی مستقل
کوه قلا	۴۹ درجه و ۲۱۸/۱۶ دقیقه	۳۳ درجه و ۵۰۲/۵۹ دقیقه	نام جغرافیایی مستقل
بروجرد	۴۸ درجه و ۰۹۶/۴۵ دقیقه	۳۳ درجه و ۸۳۸/۵۳ دقیقه	حوزه سیلاخور/گودرزی
دورود	۴۹ درجه و ۶۹۶/۳ دقیقه	۳۳ درجه و ۵۳۲/۲۹ دقیقه	مکان زمینه‌ای؛
کوه قارون	۴۸ درجه و ۲۷۰/۵۷ دقیقه	۳۳ درجه و ۳۰۰/۲۴ دقیقه	عارضه کوهستانی جنوب دورود
الیگودرز	۴۹ درجه و ۵۰۸/۴۱ دقیقه	۳۳ درجه و ۲۴۰/۲۴ دقیقه	قرینه جغرافیایی–فرهنگی؛ سطح II
نورآباد دلفان	۴۷ درجه و ۳۵۰/۵۸ دقیقه	۳۴ درجه و ۴۰۴/۴ دقیقه	حوزه بیژن‌وند
چغلوندی	۴۸ درجه و ۵۸۲/۳۳ دقیقه	۳۳ درجه و ۸۵۶/۳۸ دقیقه	حوزه هرو
زاغه	۴۸ درجه و ۴۸۶/۴۲ دقیقه	۳۳ درجه و ۰۱۸/۳۰ دقیقه	حوزه هرو/باجولوند
شازند	۴۹ درجه و ۶۱۸/۲۴ دقیقه	۳۳ درجه و ۷۵۲/۵۵ دقیقه	مکان زمینه‌ای مرکز پهنه مقایسه‌ای راسوند
کوه/غار کیخسرو	۴۹ درجه و ۴۸۸/۱۶ دقیقه	۳۴ درجه و ۴۵۶/۹ دقیقه	مختصات مجموعه قله و غار، نه برداشت مستقل دهانه غار
.قله شهباز	۴۹ درجه و ۱۶۰/۲۶ دقیقه	۳۳ درجه و ۱۲۰/۵۱ دقیقه	مکان زمینه‌ای؛ تخصصی قله شهباز در رشته‌کوه راسوند
کوه پَریز (پریزکوه)	۴۹ درجه و ۸۲۶/۲ دقیقه	۳۳ درجه و ۹۳۴/۲۳ دقیقه	قله مقابل قارون

منبع: نگارنده، ۱۴۰۵

۲. ۱. معرفی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در بخش میانی ـ شمالی زاگرس و در پهنه‌ای میان استان‌های لرستان، همدان، مرکزی و کرمانشاه قرار دارد. هسته اصلی تحلیل، محور نهاوند ـ بروجرد ـ دشت سیلاخور ـ دورود ـ الیگودرز را دربر می‌گیرد و در سمت غرب به دلفان، هرو و زاغه پیوند می‌یابد؛ محور ملایر ـ شازند نیز به‌عنوان پهنه مقایسه‌ای نزدیک به این هسته بررسی می‌شود. الوند، بیستون، رشته‌کوه گرین/گرو، قله ولاش، رود گاماسیاب و دشت تاریخی نِسایی نیز

به عنوان عوارض زمینه‌ای و تکمیلی در نقشه وارد شده‌اند تا نسبت نام‌ها با ساخت ارتفاعی، آبراهه‌ها، دشت‌های میان‌کوهی و گستره تاریخی منطقه بهتر نمایان شود؛ این موارد جزو پیکره چهارده‌گانه روابط تحلیلی نیستند. محدوده پژوهش یک واحد اداری یا قلمرو تاریخی ثابت تلقی نمی‌شود، بلکه پهنه‌ای تحلیلی است که در آن نام‌جاها و عوارض منتخب در ارتباط با ناهمواری‌ها، دشت‌های میان‌کوهی، گذرگاه‌های طبیعی و زمینه تاریخی زاگرس میانی بررسی می‌شوند. موقعیت عوارض بر پایه داده‌های نام‌های جغرافیایی و داده‌های ارتفاعی SRTM تعیین و کنترل شده است (GeoNames, n.d.; U.S. Geological Survey, 2018).

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی گره‌های اصلی و عوارض زمینه‌ای مورد مطالعه در استان‌های لرستان، همدان، مرکزی و کرمانشاه و جایگاه آنها در ایران. منبع: نگارنده،۱۴۰۵

۳. یافته‌های پژوهش

تحلیل پیکره چهارده‌گانه نشان داد که روابط مورد بررسی از نظر ماهیت و قدرت شواهد یکسان نیستند. بخشی از آنها بر پیوندهای تاریخی ـــ جغرافیایی مستقل استوارند، در برخی موارد تنها وجود نام، مکان یا روایت فرهنگی قابل اثبات است و گروهی نیز در حد فرض‌های نام‌شناختی باقی می‌مانند. ازاین‌رو، یافته‌ها بر اساس میزان اتکاپذیری شواهد و از روابط مستند به سوی قرائن و فرض‌های ضعیف‌تر تنظیم شده‌اند. در میان این روابط، پیوند خاندان قارن با نهاوند روشن‌ترین نقطه آغاز است؛ زیرا برخلاف بسیاری از نمونه‌های بعدی، رابطه آن دو نه از شباهت لفظی، بلکه از شواهد تاریخی و جغرافیایی مستقل حاصل می‌شود.

خاندان قارن و جغرافیای تاریخی نهاوند

پیوند قارن با نهاوند در منابع تاریخی به‌صورت مستقل ثبت شده است. منابع مربوط به خاندان قارن، ناحیه نهاوند و «ماه نهاوند» را در شمار حوزه‌های مرتبط با این خاندان قرار می‌دهند(Pourshariati, 2017). ازاین‌رو، در چارچوب طبقه‌بندی این پژوهش، رابطه قارن ـــ نهاوند در سطح I قرار می‌گیرد؛ زیرا برای آن هم نام تاریخی خاندان و هم مرجع جغرافیایی مشخص، مستقل از هرگونه شباهت آوایی یا بازسازی نام‌شناختی، قابل ردیابی است. این ویژگی، قارن ـ نهاوند را به مبنای مقایسه‌ای مناسبی برای سنجش روابطی تبدیل می‌کند که در ادامه تنها از پشتوانه جغرافیایی ـ فرهنگی یا شباهت نامی برخوردارند.

منظور از «پیوند مستند» در این بخش، ثبت ارتباط خاندان قارن با ناحیه نهاوند در منابع تاریخی است Pourshariati

(2017) از نهاوند به‌عنوان قلمرو سنتی این خاندان یاد می‌کند و در گزارش تحولات دوره فتوحات اسلامی نیز به املاک قارن‌ها در نهاوند اشاره دارد. این شواهد، وجود رابطه تاریخی ـ جغرافیایی میان خاندان و ناحیه را تأیید می‌کنند، اما به معنای ریشه شناسی نام نهاوند یا انتساب جمعیت‌های متأخر منطقه به خاندان قارن نیستند.

وزن تاریخی این پیوند با توجه به جایگاه خاندان قارن در ساخت قدرت ایران روشن‌تر می‌شود. قارن یا کارن از خاندان‌های بزرگ با ریشه پارتی بود که حضور آن از دوره اشکانی به دوره ساسانی استمرار یافت (Pourshariati, 2017). جایگاه قارن در همین ساخت اشرافی است که بحث «هفت خاندان بزرگ» را به این پژوهش مرتبط می‌کند. با این حال، این تعبیر از نظر زمانی نیازمند دقت است؛ Gignoux (1993) نشان می‌دهد که در دوره اشکانی، سورن و قارن دو خاندان بزرگِ صریحاً گواهی‌شده‌اند، در حالی که صورت کامل‌تر «هفت خاندان» در منابع و نظام رتبه‌بندی دوره ساسانی روشن‌تر است و اسپهبدان، مهران، اسپندیاد، وراز و احتمالاً اندیگان نیز در این مجموعه ذکر می‌شوند. بنابراین، تعبیر «پارتی ــ ساسانی» در این مقاله ناظر بر تداوم بخشی از اشراف پارتی در ساخت سیاسی ساسانی است، نه بر وجود یک فهرست ثابت هفت‌گانه در سراسر دوره اشکانی.

پیوند این خاندان با نهاوند از منظر جغرافیای تاریخی نیز قابل توجه است. نهاوند در شمال زاگرس و در پیوند با یکی از محورهای تاریخی ارتباطی غرب ایران قرار داشته و از طریق این شبکه با نواحی بین‌النهرین، همدان و بخش‌های داخلی فلات ایران مرتبط بوده است. دیرینگی استقرار و جایگاه ارتباطی نهاوند در منابع جغرافیایی تاریخی نیز مورد تأکید قرار گرفته است (Bosworth, 2000). بنابراین، ارتباط خاندان قارن با این ناحیه صرفاً هم‌زمانی یک نام تاریخی و یک مکان نیست، بلکه در بستری جغرافیایی قرار می‌گیرد که از نظر دسترسی، ارتباط و قدرت سیاسی اهمیت داشته است.

این پیوند نباید به معنای محدودکردن جغرافیای تاریخی خاندان قارن به نهاوند تفسیر شود. خاندان‌های بزرگ سیاسی در دوره‌های مختلف در قلمروهای متعدد حضور می‌یافتند و شاخه‌های آنان می‌توانستند همراه با دگرگونی‌های سیاسی، نظامی و سرزمینی جابه‌جا شوند. شواهد مربوط به خاندان قارن نیز در ادامه همین الگو را نشان می‌دهد و استمرار آن در نواحی دیگر ایران در بخش‌های بعدی بررسی خواهد شد. بنابراین، نهاوند در این پژوهش یک «نقطه اتکای تاریخی ـ جغرافیایی» است، نه مرز جغرافیایی خاندان قارن.

گستره فراتر از نهاوند در شواهد نام‌جایی نیز بازتاب یافته است Pourshariati (2017)، با استناد به منابع جغرافیایی پیشین، از «رشته‌کوه قارن» در حوزه خزری و «کوه قارن» در ناحیه چهارلنگ بختیاری یاد می‌کند. اهمیت این داده‌ها برای پژوهش حاضر در آن است که «قارن» صرفاً نام یک خاندان در متون تاریخی باقی نمانده، بلکه به‌عنوان نام جغرافیایی نیز در نقاط مختلف ایران ثبت شده است. بنابراین، کاربرد و ماندگاری نام قارن در چشم‌انداز جغرافیایی سابقه‌ای مستند دارد؛ هرچند این شواهد به‌خودی‌خود برای اثبات ارتباط نام «قارون» دورود با «قارن» تاریخی کافی نیستند.

مجموع این شواهد نشان می‌دهد که پیوند قارن با نهاوند باید در چارچوب یک جغرافیای تاریخی پویا فهمیده شود. نهاوند یک کانون مستند در غرب ایران است، اما حضور خاندان و ثبت نام قارن در نواحی دیگر نشان می‌دهد که جغرافیای این خاندان را نمی‌توان به یک قلمرو ثابت و بسته محدود کرد. در نتیجه، آنچه در این بخش مستند می‌شود، وجود یک پیوند تاریخی ــ جغرافیایی میان قارن و نهاوند، همراه با شواهدی از استمرار و پراکنش نام قارن در جغرافیای ایران است. از این نقطه، تحلیل به لایه دیگری از مسئله وارد می‌شود: حضور قارن در سنت حماسی و پیوند او با چرخه گودرزیان.

قارن در شاهنامه و ارتباط با گودرزیان

در کنار قارن تاریخی، نام قارن در سنت حماسی ایران نیز حضور دارد، اما ماهیت این داده با شواهد تاریخی بخش پیشین متفاوت است. در شاهنامه، قارن پسر کاوه از پهلوانان دوره‌های کهن روایت است و از نظر توالی حماسی پیش از گودرز قرار می‌گیرد. افزون بر این، در سنتی نسب‌شناختی مرتبط با روایت‌های حماسی، گودرزیان به قارن پیوند داده شده‌اند (Boyce et al., 2001). اهمیت این داده نه در اثبات یک شجره تاریخی، بلکه در این است که پیوند قارن و

گودرزیان پیش از پژوهش حا ضر در خود سنت روایی ایران وجود داشته است.

این پیوند حماسی زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که پیشینه تاریخی نام‌های مرتبط با چرخه گودرزیان در نظر گرفته شود. پژوهش‌های مربوط به حماسه ملی ایران نشان داده‌اند که چهره‌هایی چون گودرز، گیو، بیژن و رهام با لایه‌های پارتی سنت حماسی ارتباط دار ند (Boyce et al., 2001; Yarshater, 1983). بنابراین، نزدیکی قارن و گودرزیان در سنت روایی را می‌توان در بستری گسترده‌تر از حافظه پارتی حماسه ایران بررسی کرد؛ با این حال، این هم‌پوشانی تاریخی حماسی به معنای اثبات نسب مستقیم میان قارن تاریخی و شخصیت‌های گودرزی شاهنامه نیست.

گودرز تاریخی، گودرز حماسی و حافظه پارتی

پیشینه پارتیِ چرخه گودرزیان تنها بر تحلیل ادبی استوار نیست؛ نام گودرز، به صورت Gōdarz/Gotarzes، در دوره اشکانی یک نام تاریخیِ مستند است و دو شاه اشکانی و شماری از شاهزادگان و بزرگان پارتی این نام را داشته‌اند (Boyce et al., 2001). بیستون در این زمینه اهمیت ویژه‌ای دارد: در نقش‌برجسته‌های پارتی این محوطه، نام Gotarzes در کتیبه‌های یونانی ثبت شده است؛ در یک مورد از «گودرز، ساتراپِ ساتراپ‌ها» و در نقش دیگری از «گودرز، پسر گیو» یاد می‌شود. بنابراین، دست‌کم نام‌های گودرز و گیو پیش از تدوین شاهنامه در زمینه‌ای مستقل و تاریخی در دوره اشکانی ثبت شده‌اند.

در سنت حماسی، گودرز پسر کشواد و رأس یکی از مهم‌ترین خاندان‌های پهلوانی ایران است. گیو، رهام، بهرام، هجیر، شیدوش و فرهاد از پسران نامدار اویند و بیژن، پسر گیو، نوه گودرز است؛ منابع حماسی نام ولاش و وراز/گراز را نیز در شمار فرزندان این خاندان ثبت کرده‌اند (Boyce et al., 2001). اهمیت این مجموعه تنها در فراوانی شخصیت‌ها یا گستردگی حضور آنها در شاهنامه نیست. پژوهش‌های مربوط به تاریخ ملی ایران نشان داده‌اند که چرخه گودرزیان بخشی از عناصر و خاطره‌های دوره اشکانی را در خود جذب کرده و در فرایند شکل‌گیری حماسه ملی با سنت‌های کهن‌تر کیانی درآمیخته است (Yarshater, 1983; Boyce et al., 2001).

گستردگی خاندان گودرزی در خود روایت نیز چشمگیر است. ایرانیکا، بر پایه شاهنامه، از «هفتادوهشت پسر و نوه» گودرز که او را در جنگ همراهی می‌کنند یاد می‌کند؛ بنابراین عدد ۷۸ را نباید، چنان که گاه در بازگویی های ساده‌شده دیده می‌شود، به معنای ۷۸ پسر دانست. در نبردهای پَشَن و لاوَن بخش عمده‌ای از این خاندان از میان می‌رود و پس از کشته‌شدن بهرام، گودرز در پایان دوران کیخسرو از هفتاد قربانی و هشت بازمانده سخن می‌گوید (Boyce et al., 2001). این داده، علاوه بر نشان‌دادن ابعاد خا ندان گودرزی در سنت حماسی، برای پژوهش حاضر اهمیت روش‌شناختی دارد؛ زیرا روابط خویشاوندی باید بر اساس متن و منابع تخصصی بازسازی شوند و نه از طریق ساده‌سازی روایت‌های متأخر.

هم‌نشینی داده تاریخی و حماسی در اینجا به معنای یکی‌دانستن گودرز ا شکانی با گودرز شاهنامه نیست. اهمیت یافته در این است که نام گودرز، و حتی ترکیب «گودرز پسر گیو»، در زمینه تاریخی اشکانی مستند است و در سنت حماسی نیز گودرز و گیو در مرکز یک خا ندان پهلوانی گسترده قرار گرفته‌اند. پژوهش‌های مربوط به شکل‌گیری حماسه ملی، این هم‌پوشانی را از نشانه‌های ورود خاطره خاندان‌های پارتی به چرخه کیانی دانسته‌اند (Boyce et al., 2001; Yarshater, 1983). ازاین‌رو، آنچه می‌تواند استمرار یافته باشد «نام و حافظه خاندانی» است، نه الزاماً صورت ثابت یک شجره؛ تمایزی که در بررسی نام‌های گودرزی، بیژن‌وند، بیرانوند و باجولوند در زاگرس اهمیت تعیین‌کننده دارد.

بهرام در چرخه گودرزیان و کارکرد حافظه نام

در میان فرز ندان گودرز، بهرام از نظر مسئله این پژوهش اهمیت ویژه‌ای دارد. در روایت شاهنامه، او در جریان نبرد تازیانه خود را که نامش بر دسته آن نقش بسته بود از دست می‌دهد و، با وجود هشدار گودرز و گیو، برای بازیافتن آن به میدان بازمی‌گردد؛ زیرا باقی‌ماندن تازیانه نام‌دار در دست دشمن را مایه ننگ و دستاویزی برای فخرفروشی آنان می‌داند. این روایت که در منابع تخصصی شاهنامه نیز ثبت

شده است، نشان می‌دهد «نام» در خود سنت حماسی می‌تواند حامل هویت، حیثیت و حافظه فرد باشد (Khaleghi-Motlagh, 1988). اهمیت این داستان برای مقاله حاضر در اثبات رابطه‌ای میان بهرام و بیرانوند نیست، بلکه در نشان‌دادن جایگاه نام به‌عنوان عنصری هویت‌ساز در چرخه گودرزیان است. فرض بیران/بهرام در بخش مربوط به بیرانوند جداگانه و بر پایه شواهد نام‌شناختی و جغرافیایی ارزیابی خواهد شد.

گستره جغرافیایی سنت گودرزیان

حافظه گودرزیان نیز به یک ناحیه جغرافیایی محدود نمانده است. منابع حماسی و تاریخی ــ جغرافیایی، گودرز و اعضای خاندان او را با نقاط متعددی از ایران پیوند می‌دهند؛ از جمله قم، اصفهان، گرگان و نواحی شمال‌شرقی. در برخی روایات، گودرز صاحب یا فرمانروای قم و اصفهان معرفی شده و در گزارشی دیگر اصفهان، گرگان و ارتفاعات آنها به او نسبت داده شده است. همچنین منابع محلی قم مجموعه‌ای از روستاها، آبادی‌ها و تأسیسات را به گیو، بهرام، ولاش و دیگر اعضای خاندان گودرزی منسوب می‌کنند. این گزارش‌ها، صرف‌نظر از ارزش تاریخی متفاوت آنها، نشان می‌دهند که حافظه گودرزیان در سنت ایرانی با جغرافیای گسترده‌ای پیوند خورده است.

گستره روایی این خاندان نیز همین الگوی پراکنده را نشان می‌دهد. بخش مهمی از نبردهای گودرز و گودرزیان در حماسه در شرق و شمال‌شرق ایران رخ می‌دهد و برخی روایت‌ها پس از این نبردها نیز آنان را با اصفهان، گرگان و خراسان پیوند می‌دهند. پژوهش‌های مربوط به شکل‌گیری حماسه ملی، این گستردگی را با ورود خاطره خاندان‌ها و رخدادهای اشکانی به چرخه کیانی مرتبط دانسته‌اند (Yarshater, 1983; Boyce et al., 2001). بنابراین، مشاهده یک نام یا روایت گودرزی در زاگرس به‌تنهایی نمی‌تواند به معنای خاستگاه زاگرسی همه سنت گودرزیان باشد؛ مسئله قابل بررسی، چگونگی تثبیت یا انتقال بخشی از این حافظه گسترده در جغرافیای زاگرس است.

گودرزی در بروجرد، سیلاخور و چال گودرزی

در درون پهنه اصلی پژوهش، نام گودرزی در محور بروجرد ـــــ سیلاخور حضور قابل ردیابی دارد و «چال گودرزی» نمونه‌ای روشن از تثبیت این نام در جغرافیای محلی است. اهمیت این داده در آن است که گودرزی در این منطقه صرفاً یک نام خانوادگی معاصر نیست، بلکه صورت آن در نام‌جای نیز ثبت شده است. چنین انتقالی از نام فردی یا خاندانی به نام مکان با سازوکار عمومی ماندگاری نام‌ها در چشم‌انداز سازگار است، هرچند زمان و منشأ دقیق این نام‌گذاری بدون اسناد تاریخی قدیمی‌تر قابل تعیین نیست.

اهمیت فضایی این نام‌گذاری با موقعیت دشت سیلاخور افزایش می‌یابد. سیلاخور یکی از دشت‌های میان‌کوهی مهم زاگرس میانی ـ شمالی است که بروجرد و دورود را در امتداد راه‌های منتهی به نهاوند و خرم‌آباد به یکدیگر پیوند می‌دهد. در چنین ساختی، جابه‌جایی گروه‌ها و تثبیت نام‌های خاندانی یا طایفه‌ای در سکونتگاه‌ها و عوارض محلی از نظر جغرافیایی امکان‌پذیر است. بنابراین، حضور نام گودرزی در سیلاخور در مجاورت منطقه تاریخی نهاوند، یک قرینه فضایی قابل توجه ایجاد می‌کند، بی‌آنکه این مجاورت به‌تنهایی رابطه‌ای تبارشناختی یا سببی میان گودرزی‌های منطقه و گودرز تاریخی یا حماسی اثبات کند.

ازاین‌رو، گودرزی ـــــ سیلاخور و چال گودرزی در این پژوهش نه به‌عنوان شاهد نسب مستقیم، بلکه به‌عنوان نمونه‌هایی از ماندگاری یک نام در چشم‌انداز زاگرس ارزیابی می‌شوند. ارزش این موارد از ترکیب دو داده ناشی می‌شود: ثبت خود نام در جغرافیای محلی و قرارگرفتن آن در شبکه فضایی نهاوند ـ بروجرد ـ سیلاخور ـ دورود. برای ارتقای این قرینه به یک رابطه تاریخی مستقیم، وجود اسناد قدیمی‌تر درباره سکونت، جابه‌جایی، مالکیت یا صورت‌های پیشین نام ضروری خواهد بود.

الیگودرز و روایت «آل گودرز»

در ادامه حضور نام گودرزی در جغرافیای زاگرس، الیگودرز نمونه‌ای متفاوت و از نظر جغرافیای فرهنگی مهم است. یکی از روایت‌های شناخته‌شده درباره نام این شهر، «الیگودرز» را با

«آل گودرز»، به معنای خاندان گودرز، مرتبط می‌داند و حضور گسترده نام گودرزی در این بخش از زاگرس نیز به قابل‌فهم‌بودن و ماندگاری این روایت کمک کرده است. این روایت در منابع عمومی و منطقه‌ای ثبت شده است، اما در وضعیت کنونی شواهد زبان‌شناختی لازم برای پذیرفتن آن به‌عنوان ریشه‌شناسی قطعی نام شهر در دست نیست.

اهمیت الیگودرز برای پژوهش حاضر دقیقاً در تمایز میان منشأ زبان‌شناختی یک نام و معنای فرهنگی‌ای است که در طول زمان به آن نسبت داده می‌شود. حتی اگر بررسی های زبان شناختی آینده نشان دهند که «الیگودرز» از «آل گودرز» مشتق نشده است، وجود و استمرار این روایت همچنان یک داده معتبر در جغرافیای فرهنگی باقی می ماند؛ زیرا نشان می‌دهد بخشی از جامعه برای توضیح نام مکان خود به یکی از برجسته‌ترین خاندان‌های حماسی ایران رجوع کرده است. بنابراین، رابطه الیگودرز ـ آل گودرز در این پژوهش در سطح II، یعنی «قرینه جغرافیایی ـــ فرهنگی»، قرار می‌گیرد و نه در سطح ریشه‌شناسی اثبات‌شده.

این روایت از زمینه جغرافیایی آن نیز جدا نیست. الیگودرز در امتداد پهنه جاپلق ـــ دورود ـــ سیلاخور و در ارتباط با حوزه بختیاری قرار می‌گیرد؛ پهنه‌ای که حضور نام گودرزی در آن تنها به یک نقطه محدود نیست. ازاین‌رو، روایت «آل گودرز» در فضایی شکل گرفته که نام گودرزی برای جامعه منطقه نامی ناآشنا نبوده است. این هم‌نشینی، زمینه فرهنگی روایت را توضیح می‌دهد، اما پذیرش اجتماعی یک روایت همچنان با اثبات منشأ تاریخی یا زبان‌شناختی نام متفاوت است.

قارون و کوه پَریز دورود؛ دو نام در دو سوی یک گذرگاه

در امتداد محور نهاوند ـــ بروجرد ـــ سیلاخور ـــ دورود، کوه شاخص قارون در جنوب دورود و ایستگاه راه‌آهن قارون قرار دارند و نام «قارون» در منابع جغرافیایی و اسناد مرتبط با راه‌آهن به‌صورت مستقل ثبت شده است. اهمیت این نام برای پژوهش حاضر از شباهت آوایی و نوشتاری آن با «قارن» و نیز جایگاه آن در ادامه پهنه‌ای نا شی می شود که نهاوند، به‌عنوان یکی از حوزه های تاریخی مرتبط با خاندان قارن، در بخش شمالی آن قرار دارد. ازاین‌رو، امکان ارتباط تاریخی قارون و قارن به‌عنوان یک فرض نام‌شناختی قابل طرح است، اما در وضعیت کنونی هنوز در سطح III قرار می‌گیرد.

آنچه این فرض را قابل بررسی می‌کند تنها شباهت دو نام نیست. نهاوند، بروجرد، سیلاخور، دورود و قارون در یک پهنه نسبتاً پیوسته زاگرسی قرار گرفته‌اند و فاصله مستقیم نهاوند تا قارون حدود ۱۰۲٫۵ کیلومتر و بروجرد تا قارون حدود ۵۷٫۹ کیلومتر است. این آرایش فضایی امکان تماس و انتقال تاریخی نام را از نظر جغرافیایی ناممکن نمی‌سازد، اما به‌تنهایی زمان، جهت یا عامل چنین انتقالی را مشخص نمی‌کند. بنابراین، هم‌جواری فضایی در اینجا قرینه‌ای برای طرح فرض است، نه شاهد کافی برای اثبات آن.

خود کوه قارون نیز از نظر نام‌جایی اهمیت دارد، زیرا عارضه‌ای طبیعی و شاخص در چشم‌انداز دورود است. در محور قارون ـــ چمچیت ـــ ازگنه مجموعه‌ای از غارها و عوارض کارستی نیز بررسی شده‌اند و داده‌های غارشناسی ویژگی‌های طبیعی و زیستی این محدوده را نشان می‌دهند. با این حال، از وجود غارها نمی‌توان بدون شواهد باستان‌شناختی مستقل، استقرار پیشاتاریخی انسان در خود کوه قارون را نتیجه گرفت. اهمیت اصلی قارون برای این مقاله، تثبیت نام بر یک عارضه طبیعی برجسته و امکان بررسی سابقه تاریخی همین نام است.

آزمون مستقیم فرض قارون/قارن بیش از هر چیز به بازیابی زنجیره صورت‌های مکتوب نام وابسته است. قدیمی‌ترین ثبت‌های «قارون» یا صورت‌های نزدیک به آن در نقشه‌ها، اسناد راه‌آهن، فرهنگ‌های جغرافیایی و مدارک اداری باید با یکدیگر مقایسه شوند تا روشن شود آیا میان صورت تاریخی «قارن» و نام امروزی «قارون» مرحله یا مسیر واجی قابل دفاعی وجود داشته است یا نه. تا زمانی که چنین زنجیره‌ای بازیابی نشود، رابطه قارون/قارن فرضی نام‌شناختی باقی می‌ماند؛ با این تفاوت که موقعیت واقعی آن در امتداد پهنه قارن ـــ نهاوند، ارزش آزمون این فرض را افزایش می‌دهد.

در مقابل کوه قارون، کوه پَریز قرار گرفته است. مختصات قله پَریز حدود ۳۳٫۳۹۸۹ درجه شمالی و ۴۹٫۰۴۷۱ درجه شرقی و مختصات قله قارون حدود ۳۳٫۴۰۵۰ درجه شمالی و

۴۸٫۹۵۴۵ درجه شرقی است. فاصله مستقیم دو قله نزدیک به ۸٫۶ کیلومتر و اختلاف عرض جغرافیایی آنها بسیار اندک است؛ در نتیجه، دو عارضه تقریباً روبه‌روی یکدیگر و در یک امتداد شرقی ـ غربی قرار گرفته‌اند. این آرایش، قارون و پَریز را به یک جفت نام‌جای کوهستانی در دو سوی محور ارتباطی دورود ـ قارون ـ بیشه تبدیل می‌کند.

صورت مستند نام کوه دوم «پَریز» است. مقایسه این نام با «پرویز» از نظر این پژوهش صرفاً یک فرض فرعی نام‌شناختی است و در منابع منتشرشده بررسی‌شده، شاهد مستقلی که پَریز را صورت تحول‌یافته یا تلفظ محلی «پرویز» نشان دهد به دست نیامد. بااین حال، قرارگرفتن پَریز در مقابل قارون و امکان مقایسه دو صورت قارون/قارن و پَریز/پرویز، این جفت نام را به پرسشی قابل آزمون تبدیل می‌کند. ارزش این فرض در وضعیت کنونی بیش از آنکه زبان‌شناختی باشد، جغرافیایی است: دو کوه نزدیک، تقریباً هم‌عرض و مسلط بر یک محور گذرگاهی واحد.

قارن از نهاوند تا طبرستان و مازیار بن قارن

در مقابل فرض قارون/قارن، تداوم تاریخی نام قارن در طبرستان از شواهد مستند پژوهش است. خاندان قارن با پایان دوره ساسانی از صحنه تاریخ ناپدید نشد و شاخه‌هایی از آن در خراسان، طبرستان و نواحی خزری استمرار یافتند. قارنیدها یا قارنوندهای طبرستان برای چند نسل از خاندان‌های سیاسی مهم این منطقه بودند و مازیار بن قارن یکی از شناخته‌شده‌ترین چهره‌های این شاخه است (Pourshariati, 2017). این استمرار، رابطه قارن ـ طبرستان و قارنوند ـ مازیار را در سطح I شواهد قرار می‌دهد.

مازیار در اوایل سده سوم هجری در ساخت قدرت طبرستان جایگاهی مهم یافت و در نهایت در سال ۲۲۴ق/۸۳۸ـ۸۳۹م در برابر اقتدار خلافت و طاهریان شورید. گزارش‌های تاریخی نشان می‌دهند که عبدالله بن طاهر با اجازه معتصم علیه او وارد عمل شد؛ مازیار پس از خیانت برادرش به حسن بن حسین، فرمانده طاهری، تحویل داده شد و سپس به سامرا فرستاده شد. افشین نیز در منابع متهم است که مازیار را به‌طور پنهانی به مقاومت در برابر طاهریان تشویق کرده بود، اما این نقش را نباید با فرماندهی مستقیم سرکوب نهایی یکی دانست. برای مسئله این مقاله، اهمیت مازیار بیش از جزئیات شورش او در استمرار نام قارن است. مسیر تاریخی «قارن ـ قارنید/قارنوند ـــ مازیار بن قارن» نشان می‌دهد که یک نام خاندانی می‌تواند با وجود تغییر حکومت، جابه‌جایی مرکز قدرت و فاصله جغرافیایی چشمگیر، برای چند سده استمرار یابد و همچنان هویت سیاسی تولید کند. این مورد یکی از روشن‌ترین شواهد مقاله برای سازوکار «انتقال و ماندگاری نام» است.

ازاین‌رو، فاصله میان نهاوند و طبرستان را نمی‌توان به‌تنهایی نشانه گسست تاریخی دانست. مورد قارن نشان می‌دهد که خاندان‌ها و نام‌های آنان می‌توانند در پهنه ایران جابه‌جا شوند و در قلمروهای تازه استمرار یابند. این یافته البته هیچ رابطه مستقیمی میان جمعیت‌های امروزی لرستان و مازندران اثبات نمی‌کند؛ ارزش آن در نشان‌دادن امکان تاریخی جابه‌جایی نام و خاندان است. همین سازوکار، زمینه لازم را برای بررسی دقیق‌تر ساخت‌های «ـــوند» و نام‌های طایفه‌ای زاگرس در بخش بعد فراهم می‌کند.

«ـــوند» در نام‌های طایفه‌ای؛ سازوکار اجتماعی و شباهت صوری

تداوم نام قارن در صورت «قارنوند» مسئله دیگری را در برابر پژوهش قرار می‌دهد: فراوانی نام‌های پایان‌یافته به «ـــوند» در جغرافیای ایلی غرب ایران. شباهت ظاهری این ساخت‌ها در نگاه نخست می‌تواند تصور منشأ مشترک را ایجاد کند، اما داده‌های زبان‌شناختی چنین تعمیمی را تأیید نمی‌کنند. Eilers (1988) گروهی از نام‌های شخصیِ سران زاگرس در سده‌های میانه، از جمله عباسوند، احمدوند، جلالوند، جلیلوند، هماوند و حسنوند، را دارای ساختی از vand، برگرفته از band/t، می‌داند و تصریح می‌کند که بسیاری از این نام‌ها بعدها به نام طایفه یا مکان تبدیل شده‌اند. او این ساخت را صریحاً از پسوند ایرانی باستان و آریاییِ -vant متمایز می‌کند.

این یافته برای پژوهش حاضر دو نتیجه دارد. نخست، در بخشی از نام‌های زاگرسی یک سازوکار تاریخیِ مستند برای

انتقال «نام شخص ← نام گروه ← نام مکان» وجود داشته است؛ بنابراین تبدیل نام فردی یا خاندانی به نام طایفه و سپس نام‌جای، صرفاً یک امکان نظری نیست. دوم، اشتراک پایانی «ـوند» به‌تنهایی هیچ نامی را در این سازوکار قرار نمی‌دهد. درباره قارنوند نیز تداوم تاریخی خود خاندان قارن مستقلاً مستند است و نباید تنها بر اساس شباهت صوری آن با نام‌های ایلی زاگرس، برای همه این نام‌ها منشأ واحد فرض کرد.

نام‌جای‌های دارای پایان ظاهری «ـوند» و ضرورت تفکیک ریشه‌ها

برای کنترل همین خطا، نهاوند، قهاوند، دماوند و الوند به‌عنوان نمونه‌های دارای پایان ظاهری مشابه بررسی شدند. دماوند دارای تاریخ نام شناختی و صورت‌های کهن مستقل است و ریشه آن را نمی‌توان از ساخت نام‌های طایفه‌ای زاگرس استنتاج کرد. نهاوند نیز در این پژوهش به دلیل پیوند تاریخی ناحیه آن با خاندان قارن اهمیت دارد، نه به دلیل پایان ظاهری «ـوند». الوند نیز صرفاً به‌عنوان یک کنترل صوری وارد مقایسه شده و اشتراک پایان نام آن با نام‌های طایفه‌ای هیچ رابطه ریشه‌شناختی ایجاد نمی‌کند.

قهاوند نمونه آموزنده‌تری از خطر ریشه‌شناسی بر پایه صورت امروزی است. فرهنگ‌های جغرافیایی و لغت‌نامه دهخدا نام قهاوند و ویژگی‌های جغرافیایی آن، از جمله استفاده از قنات، را ثبت کرده‌اند، اما از این اطلاعات نمی‌توان منشأ نام را استنتاج کرد (Dehkhoda, n.d.-d). توضیح‌هایی که جزء نخست نام را مستقیماً به «قنات» یا «کاریز» مرتبط می‌کنند، بدون صورت‌های تاریخی قدیمی‌تر و مسیر تحول واجی قابل دفاع، برای اثبات ریشه نام کافی نیستند. ازاین‌رو، قهاوند در این مطالعه تنها یک کنترل صوری است و برای آن ریشه قطعی پیشنهاد نمی‌شود.

برآیند این مقایسه آن است که «ـوند» در پژوهش حاضر یک طبقه صرفاً املایی نیست. هر نام باید با تاریخ مستقل خود بررسی شود: در برخی موارد با یک ساخت اجتماعیِ مستند نام شخص به گروه و مکان روبه‌رو هستیم؛ در برخی دیگر نام‌جای دارای تاریخ مستقل است؛ و در گروهی نیز منشأ نام هنوز به بررسی زبان‌شناختی بیشتری نیاز دارد. این تفکیک مبنای بررسی نمونه‌های طایفه‌ای بعدی، به‌ویژه بیژن‌وند، بیرانوند و باجولوند است .برای روشن‌ترشدن تفاوت میان ساخت‌های طایفه‌ای «ـوند» و نام‌جای‌هایی که تنها پایان ظاهری مشابه دارند، نمونه‌های منتخب در جدول ۲ مقایسه شده‌اند.

جدول ۲. نمونه‌های منتخب ساخت‌های «ـوند» و کنترل‌های نام‌جایی؛ فهرست برای تحلیل الگوست و ادعای هم‌ریشگی یا جامعیت ملی ندارد

ردیف	نام	نوع/محدوده	ملاحظه پژوهشی
۱	نهاوند	شهر؛ همدان	پایان ظاهری «ـوند»؛ اهمیت آن در این پژوهش از پیوند تاریخی ناحیه با خاندان قارن ناشی می‌شود، نه از هم‌ریشگی با نام‌های طایفه‌ای.
۲	قهاوند	شهر؛ همدان	نام ثبت‌شده؛ ریشه قطعی آن در منابع زبان‌شناختی بررسی‌شده روشن نیست و در این پژوهش صرفاً کنترل صوری است.
۳	دماوند	کوه/نام‌جای؛ البرز	دارای صورت‌ها و تاریخ نام شناختی مستقل؛ کنترل روشن علیه هم‌ریشه‌انگاری صرفاً بر پایه پایان نوشتاری.
۴	الوند	کوه/نام‌جای؛ همدان	کنترل صوری؛ اشتراک پایان نام با نام‌های طایفه‌ای، به‌تنهایی رابطه ریشه‌شناختی ایجاد نمی‌کند.

ردیف	نام	نوع/محدوده	ملاحظه پژوهشی
۵	عباسوند	نام شخصی؛ زاگرس سده‌های میانه	نمونه صریح Eilers از ساخت نام‌های شخصی زاگرسی با vand/band؛ شاهد سازوکار اجتماعی مستقل از -vant ایرانی باستان.
۶	احمدوند	نام شخصی؛ زاگرس سده‌های میانه	نمونه صریح Eilers؛ در شمار نام‌هایی که امکان گذار از نام شخص به نام گروه/مکان را نشان می‌دهند.
۷	جلالوند	نام شخصی/گروهی؛ غرب ایران	نمونه صریح Eilers و مناسب برای نشان‌دادن مسیر «نام شخص ← نام گروه/مکان».
۸	جلیلوند	نام شخصی؛ زاگرس سده‌های میانه	نمونه صریح Eilers از همان ساخت تاریخی نام‌گذاری.
۹	هماوند	نام شخصی/گروهی؛ زاگرس	از نمونه‌های ذکرشده در بحث Eilers؛ استفاده در این جدول صرفاً برای نشان‌دادن الگوی ساختی است، نه هم‌ریشگی با سایر «ـوند»ها.
۱۰	حسنوند	نام شخصی/طایفه‌ای؛ لرستان	هم در نمونه‌های ساخت تاریخی «ـــوند» و هم در جغرافیای طایفه‌ای لرستان قابل ردیابی است؛ شاهدی بر کارکرد اجتماعی این ساخت.
۱۱	بیژن‌وند	طایفه؛ دلفان/غرب ایران	وجود نام و ساخت طایفه‌ای مستند است؛ نسبت آن با بیژن شاهنامه اثبات نشده است.
۱۲	بیرانوند	طایفه؛ لرستان	وجود طایفه و تحرک تاریخی آن مستند است؛ رابطه بیران/بهرام فقط یک فرض نام‌شناختی سطح III است.
۱۳	باجولوند	طایفه؛ هرو ـ زاغه	وجود طایفه مستند است؛ رابطه باجول/بیژن فرضی با اعتبار پایین‌تر و نیازمند صورت‌های واسط است.
۱۴	یوسفوند	طایفه/گروه؛ لرستان	نمونه‌ای از رواج ساخت «ـوند» در سازمان گروهی زاگرس؛ در این پژوهش نقش مقایسه‌ای دارد.
۱۵	کولیوند	طایفه/گروه؛ لرستان	نمونه‌ای دیگر از ساخت طایفه‌ای «ـــوند» در جغرافیای ایلی لرستان؛ برای مقایسه ساخت اجتماعی نام‌ها.

منبع: نگارنده، ۱۴۰۵

بیژن‌وند؛ وجود مستند نام در ساخت طایفه‌ای

بیژن‌وند در میان نمونه‌های طایفه‌ای اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا برخلاف روابطی که تنها از شباهت آوایی آغاز می‌شوند، وجود خود این نام در منابع مستقل مستند است. دهخدا «بیژن‌وند» را از طوایف دلفان معرفی می‌کند (Dehkhoda, n.d.-b). (1987, Tawfiq) نیز در گزارش ساخت طایفه‌ای دلفان، روایتی را ثبت می‌کند که بر اساس آن نیای روایی این مجموعه پنج پسر به نام‌های ایوت، موما، بیژن، کاکا و میربگ داشته و هر یک بنیان‌گذار طایفه‌ای به نام خود دانسته شده‌اند. اهمیت این روایت در آن است که سازوکار «نام نیای روایی ← نام طایفه» را در همان جغرافیای مورد مطالعه به‌صورت مستقل ثبت می‌کند.

این داده نسب بیژن‌وند را به بیژن شاهنامه اثبات نمی‌کند، اما نشان می‌دهد صورت «بیژن» واقعاً در ساخت نام‌گذاری طایفه‌ای غرب ایران حضور یافته است. ازاین‌رو، بیژن‌وند شاهدی عینی برای امکان انتقال یک نام شخصی به نام گروه است؛ همان سازوکاری که داده‌های زبان شناختی مربوط به برخی ساخت‌های «ـوند» نیز امکان آن را نشان می‌دهند. ارزش این مورد در اثبات منشأ حماسی نام نیست، بلکه در مستندکردن خود سازوکار نام‌گذاری است.

در اینجا «دوام نام» نیز نباید به معنای اثبات تداوم بی‌وقفه از روزگار حماسه تا امروز فهمیده شود. داده موجود وجود بیژن‌وند را در ساخت طایفه‌ای و جغرافیای تاریخی متأخر مستند می‌کند، اما برای اثبات استمرار چندصدساله یا چندهزار ساله نام به زنجیره‌ای از صورت‌های تاریخ‌دار میانی نیاز است. بنابراین، وجود بیژن‌وند مستند است، ولی نسبت آن با بیژن شاهنامه همچنان مسئله‌ای جداگانه است. همین تمایز، بیژن‌وند را به معیاری مناسب برای ارزیابی فرض‌های ضعیف‌تر بیران/بهرام و باجول/بیژن تبدیل می‌کند.

بیرانوند، بهرام و حدود یک فرض نام‌شناختی

بیرانوند از طوایف مهم پیشکوه لرستان است و حضور و تحرک تاریخی آن در منابع مستقل ثبت شده است (Oberling, 1989). در تقسیم‌بندی جغرافیای ایلی هرو، چغلوندی یکی از حوزه‌های اصلی استقرار بیرانوند بوده است (Tawfiq, 1987). داده‌های تاریخی همچنین حضور و تحرک این طایفه را در دشت‌های سیلاخور و حتی تا پیرامون بروجرد، ملایر و نهاوند نشان می‌دهند. بنابراین، بیرانوند از نظر جغرافیایی در همان شبکه‌ای حضور داشته است که بخش مهمی از نام‌های مورد بررسی این مقاله در آن پراکنده‌اند.

در چرخه گودرزیان، بهرام یکی از پسران گودرز است و جایگاه روایی او، از جمله داستان تازیانه نام‌دار، پیش‌تر بررسی شد. شباهت آوایی «بیران» و «بهرام» در کنار حضور تاریخی بیرانوند در این پهنه، امکان طرح پرسش درباره رابطه دو نام را ایجاد می‌کند. با این حال، در داده‌های موجود هنوز صورت‌های میانی تاریخ‌داری که تحول بهرام به بیران را نشان دهند یا مسیر واجی مستقلی که این تغییر را توضیح دهد شناسایی نشده است. ازاین‌رو، بیران/بهرام در سطح III، یعنی فرض نام‌شناختی آزمون‌پذیر، باقی می‌ماند.

آزمون این فرض به سه دسته داده نیاز دارد: صورت‌های قدیمی‌تر نام بیرانوند و نام نیای منسوب به آن؛ شواهد گویشی منتشرشده از لکی و لری و دیگر زبان‌های ایرانی غربی منطقه؛ و مسیر تحول واجی‌ای که بتواند تغییر صورت بهرام به بیران را توضیح دهد. اهمیت فرض بیران/بهرام در وضعیت کنونی از هم‌زمانی دو قرینه ناشی می‌شود: حضور بهرام در چرخه گودرزیان و حضور تاریخی بیرانوند در جغرافیای سیلاخور ــ بروجرد ــ نهاوند. این هم‌زمانی ارزش بررسی فرض را افزایش می‌دهد، اما جایگزین حلقه مفقود زبان‌شناختی نمی‌شود.

حتی مستقل از فرض بهرام، بیرانوند برای این پژوهش داده‌ای مهم است. جابه‌جایی‌های تاریخی این طایفه میان شرق خرم‌آباد، چغلوندی، سیلاخور و نواحی شمالی‌تر نشان می‌دهد که نام‌های گروهی در زاگرس در یک فضای ایستا شکل نگرفته‌اند. این تحرک نمونه‌ای عینی از همان ساخت جغرافیایی پویایی است که پیش‌تر در بحث انتقال نام‌ها و خاندان‌ها مطرح شد.

باجولوند و مسئله بیژن

در همان پهنه هرو، زاغه حوزه اصلی باجولوند بوده و این طایفه در مجاورت جغرافیایی بیرانوند قرار داشته است (Tawfiq, 1987). خود این هم‌جواری از نظر سازمان فضایی طوایف زاگرس مهم است. از سوی دیگر، قرارگرفتن بهرام و بیژن در خاندان گودرزیان سبب می‌شود هم‌نشینی بیرانوند و باجولوند در جغرافیای هرو، از منظر مسئله پژوهش، امکان مقایسه بیران/بهرام و باجول/بیژن را پیش بکشد. با این حال، این دو مقایسه از نظر قدرت شواهد یکسان نیستند.

فاصله آوایی میان «باجول» و «بیژن» نسبت به بیران/بهرام بیشتر است و تاکنون صورت مکتوب میانی یا مسیر واجی کاملی که این دو را به یکدیگر متصل کند شناسایی نشده است. وجود مستند بیژن‌وند نشان می‌دهد که خود نام بیژن

در ساخت نام طایفه‌ای غرب ایران حضور داشته است، اما این داده به‌تنهایی هیچ رابطه‌ای میان بیژن و باجولوند اثبات نمی‌کند. ازاین‌رو، باجول/بیژن در وضعیت کنونی یکی از فرض‌های کم‌اعتبارتر پیکره است.

با این حال، پیشینه تاریخی نام‌های نزدیک به «باجول» زمینه‌ای فراهم می‌کند که مانع فروکاستن مسئله به یک شباهت صوتی منفرد می‌شود. در منابع مربوط به باجلان، صورت‌های متعددی از نام این گروه گزارش شده و حضور تاریخی آنان در محدوده موصل، خانقین و زهاب مستند است؛ Oberling (1988) نیز مهاجرت باجلان از حوزه موصل به زهاب را در سده هجدهم گزارش می‌کند. برخی منابع فارسی پراکندگی شاخه‌هایی از این گروه‌ها را در پهنه‌های غرب ایران و لرستان نیز بررسی کرده‌اند. با این همه، یکی‌دانستن باجلان و باجولوند در همه دوره‌ها و مناطق بدون شواهد تبارشناختی و نام‌شناختی مستقل پذیرفتنی نیست.

یکی از مسیرهای قابل آزمون در این فرض، تأثیر تماس زبانی و شیوه ثبت نام‌های ایرانی در منابع عربی و عثمانی است. بازنمایی واج /ژ/ در متونی که این واج را به همان صورت فارسی ثبت نمی‌کردند می‌تواند بخشی از تفاوت صورت‌های مکتوب را توضیح دهد، اما حتی در صورت پذیرش چنین تبدیلی، فاصله میان «بیژن» و «باجول» به تغییر یک واج محدود نمی‌شود و تغییر واکه‌ها و بخش پایانی نام همچنان نیازمند صورت‌های واسط است. بنابراین، امکان تماس زبانی می‌تواند بخشی از فرض را توضیح دهد، نه اینکه آن را اثبات کند.

برآیند شواهد آن است که باجول/بیژن باید در سطح III و با اعتبار پایین باقی بماند، اما کنارگذاشتن آن به‌عنوان پرسشی قابل آزمون نیز ضروری نیست. یافتن صورت‌های قدیمی‌تر باجولوند و باجلان در اسناد عثمانی، جغرافیاهای تاریخی، منابع ایلی و نسب‌نامه‌ها می‌تواند نشان دهد که آیا واقعاً زنجیره‌ای میان صورت‌های مختلف وجود داشته است یا نه. در وضع کنونی، اهمیت باجولوند بیش از هر چیز در حضور مستند آن در هرو ـــ زاغه، مجاورت تاریخی با بیرانوند و جایگاه آن در ساخت فضایی نام‌های طایفه‌ای منطقه است.

قرائن تکمیلی در چشم‌انداز تاریخی ـــ نام‌جایی زاگرس میانی

در کنار پیکره اصلی چهارده‌گانه، چند قرینه تکمیلی نشان می‌دهند که نام‌های مورد مطالعه را نمی‌توان جدا از ساخت طبیعی و تاریخی زاگرس میانی تحلیل کرد. نخستین مورد، رشته‌کوه گرین/گرو است که میان حوزه‌های نهاوند، بروجرد، سلسله و دلفان امتداد دارد و بخش مهمی از مکان‌ها و نام‌های بررسی‌شده در دو سوی آن قرار گرفته‌اند. صورت «گرو» در منابع جغرافیایی مربوط به نهاوند ثبت شده و صورت‌های محلی نزدیک به آن نیز در منطقه رواج دارند. از سوی دیگر، واژه اوستایی gairi- به معنای «کوه» در منابع زبان‌شناختی ثبت شده است. این هم‌نشینی، فرض ماندگاری یک بن کهن مرتبط با مفهوم «کوه» را در گرین/گرو مطرح می‌کند. این فرض هنوز به زنجیره‌ای از صورت‌های تاریخی میانی نیاز دارد، اما شباهت نامی در اینجا در متن یک عارضه بزرگ و دیرپای طبیعی رخ داده و ازاین‌رو از یک شباهت لفظی منفرد فراتر می‌رود.

قله ولاش در بخش مرتفع گرین نیز از همین منظر قابل توجه است. Walagaš صورت پارتی این نام و Walāš و Balāš از صورت‌های متأخر آن‌اند و این نام در دوره‌های اشکانی و ساسانی برای چندین پادشاه و شخصیت سیاسی به کار رفته است (Chaumont, 1988). باقی‌ماندن صورت «ولاش» بر یک قله شاخص در پهنه‌ای که نام‌های قارن و گودرز نیز در آن مورد بررسی‌اند، احتمال حفظ یا بازتولید یک نام تاریخی را در چشم‌انداز کوهستانی تقویت می‌کند. در وضعیت کنونی نمی‌توان قله ولاش را به شخص یا پادشاه معینی نسبت داد، اما هم‌صورتی نام به اندازه‌ای روشن است که به‌عنوان یک قرینه نام‌شناختی مستقل در تحلیل باقی بماند.

گاماسیاب از مهم‌ترین موارد تکمیلی این پژوهش است، زیرا در آن جغرافیای طبیعی و مسئله نام‌شناختی مستقیماً به یکدیگر می‌رسند. سراب گاماسیاب در دامنه‌های گرین و در حدود ۲۰ کیلومتری نهاوند قرار دارد و یکی از مهم‌ترین

خروجی‌های کارستی این رشته‌کوه است؛ آب آن پس از ورود به دشت نهاوند در شبکه رودهای غرب زاگرس ادامه می‌یابد (Solgi et al., 2022). بنابراین گاماسیاب یکی از محورهای طبیعی اتصال کوهستان گرین، دشت نهاوند و نواحی غربی‌تر زاگرس است.

در کنار این نقش هیدروگرافیک، صورت نام رود اهمیت ویژه‌ای دارد. در منابع جغرافیایی معتبر، علاوه بر Gāmāsiāb، صورت Gāmāsb نیز برای این رود ثبت شده است (Borjian, 2017). افزون بر آن، در تقسیمات رسمی شهرستان نهاوند، در خود دهستان گاماسیاب آبادی‌ای با نام «گاماسب» ثبت شده است. وجود هم‌زمان «گاماسیاب»، صورت مکتوب Gāmāsb و نام‌جای «گاماسب» نشان می‌دهد که گاماسب در این حوزه یک صورت واقعی نامی است و نمی‌توان آن را صرفاً حاصل بازسازی پژوهشگر دانست.

این داده امکان طرح فرض تازه‌ای را فراهم می‌کند: مقایسه گاماسب با «جاماسب». Jāmāspa/Jāmāsp نامی بسیار کهن در سنت ایرانی است؛ جاماسب در اوستا از نزدیکان ویشتاسپ و در سنت‌های بعدی، از جمله روایت حماسی، به خردمندی و ارتباط با گشتاسب شناخته می‌شود و صورت Jāmāsb نیز در منابع دوره اسلامی ثبت شده است (Malandra, 2008). نزدیکی گاماسب/Gāmāsb و جاماسب/Jāmāsb، همراه با حضور واقعی آبادی گاماسب در همان حوزه گاماسیاب، احتمال وجود رابطه‌ای تاریخی میان این نام‌ها را مطرح می‌کند. هنوز صورت‌های میانی تاریخ‌دار و قاعده واجی لازم برای اثبات تحول جاماسب به گاماسب در دست نیست؛ بااین‌حال، تراکم این صورت‌ها در یک حوزه مشخص جغرافیایی سبب می‌شود «گاماسیاب/گاماسب ــ جاماسب» نه یک تصادف لفظی ساده، بلکه یک فرض نام‌شناختی جدی و آزمون‌پذیر باشد.

دشت نِسایی (Nisaean Plain) قرینه دیگری است که زمینه تاریخی گسترده‌تر منطقه را آشکار می‌کند. منابع کلاسیک از دشت نِسایی در سرزمین ماد و اسب‌های مشهور نِسایی یاد کرده‌اند و صورت ایرانی باستان Nisāya نیز در اسناد هخامنشی ثبت شده است. بررسی Schmitt (2002) نشان می‌دهد که دشت مشهور نِسایی را نباید در شمال شرق همدان یا مستقیماً در دشت نهاوند مکان‌یابی کرد؛ محل محتمل آن در کرمانشاهان و، با استناد به گزارش دیودور، در ناحیه Bagistánē و حوالی بیستون است. اهمیت این یافته برای پژوهش حاضر در آن است که هسته نهاوند ـ گرین ـ گاماسیاب در مجاورت یک پهنه تاریخی نام‌دار قرار دارد و بیستون نیز خود یکی از مهم‌ترین نقاط ثبت نام‌ها و یادمان‌های دوره اشکانی در غرب ایران است.

گاپله/جاپلق نیز در همین چارچوب یک مسئله نام‌جایی مهم ایجاد می‌کند. در لغت‌نامه دهخدا «گاپله» به‌عنوان صورت مرتبط با جاپلق ثبت شده و «جاپلق» صورت معرّب گاپله دانسته شده است؛ منابع جغرافیایی تاریخی نیز جاپلق را از نواحی مرتبط با اصفهان معرفی کرده‌اند (Dehkhoda, n.d.-c).

مستقل از این داده، Gabae یا Gábai نامی کهن است که در منابع کلاسیک ثبت شده و شواهد کتیبه‌ای دوره ساسانی ارتباط صورت Gabae با Gay، شهر تاریخی اصفهان، را روشن کرده‌اند (Schmitt, 2000). نزدیکی صورت‌های گاپله/Gabae، همراه با ارتباط هر دو با جغرافیای تاریخی اصفهان، امکان این فرض را مطرح می‌کند که میان آنها رابطه‌ای نام‌شناختی وجود داشته باشد. در وضعیت کنونی این رابطه اثبات نشده، اما ترکیب قرینه آوایی و زمینه جغرافیایی تاریخی، آن را شایسته بررسی مستقل می‌کند.

در یک گام اکتشافی‌تر، شباهت گابه/گاپله با نام «کاوه» نیز قابل طرح است. اهمیت این مقایسه برای مقاله حاضر از آنجا افزایش می‌یابد که قارن پسر کاوه یکی از عناصر اصلی لایه حماسی پژوهش است و حوزه جاپلق نیز در امتداد همان پهنه زاگرسی مورد مطالعه قرار دارد. در حال حاضر مسیر واجی مستندی که کاوه را به گابه یا گاپله برساند در اختیار نیست؛ بنابراین این رابطه در پایین‌ترین سطح اعتبار قرار می‌گیرد. بااین‌حال، حذف آن نیز موجه نیست، زیرا یکی از فرض‌های قابل آزمون مقاله است و بررسی صورت‌های قدیمی‌تر

گاپله، Gabae و نام کاوه می‌تواند در آینده آن را تقویت یا رد کند.

برآیند این قرائن نشـــان می‌دهد که چشـــم‌انداز مورد مطالعه تنها پس‌زمینه‌ای برای نام‌ها نیســت، بلکه بخشـی از سـازوکار ماندگاری آنهاســت. گرین/گرو احتمال حفظ یک بن نامی کهن مرتبط با کوه را مطرح می‌کند؛ ولاش امکان ماندگاری یک نام ایرانی ـ اشکانی را بر یک قله شاخص نشان می‌دهد؛ گاما سیاب/گاما سب زمینه طرح ارتباط با جاما سب را فراهم می‌سازد؛ دشت نسایی لایه تاریخی ماد و بیستون را به تحلیل می‌افزاید؛ و گاپله/Gabae/کاوه مجموعه‌ای از فرض‌های نام‌شناختی با درجات متفاوت اعتبار ایجاد می‌کند. این موارد خارج از پیکره اصلی چهارده‌گانه باقی می‌مانند، اما در تحقق هدف اصلی پژوهش نقش دارند: خواندن نام‌ها در متن کوه، رود، دشت، گذرگاه، تحرک تاریخی و حافظه فرهنگی.

الگوی فضـایی نام‌های مورد مطالعه در زاگرس میانی ـ شمالی

تحلیل فضایی نشان می‌دهد که «چهارده رابطه تحلیلی» پژوهش را نباید با تعداد گره‌های مکانی نقشه یکی دانست. برخی روابط بیش از یک مرجع مکانی دارند. گره‌های اصلی نقشه شامل نهاوند، ملایر، بروجرد، دورود، الیگودرز، نورآباد دلفان، چغلوندی، زاغه، شازند، کوه قارون، کوه پَریز، کوه قَلا، کوه شـاه زنده، غار کیخسـرو و قله شـهباز اسـت. در کنار آنها، الوند، بیستون، گرین/گرو، ولاش، گاماسیاب و پهنه تاریخی نسـایی با کارکرد زمینه‌ای و مقایسـه‌ای نمایش داده شـده‌اند. گاپله/جاپلق نیز در تحلیل متنی به‌عنوان یک حوزه تاریخی حضـور دارد، بدون آنکه ضـرورتاً به‌عنوان گره جدیدی به نقشه افزوده شود.

پراکنش نقاط در هسته زاگرسی نسبتاً فشرده، اما غیرخطی است. فاصله مستقیم نورآباد دلفان تا الیگودرز حدود ۵/۱۷۵ کیلومتر و نهاوند تا الیگودرز حدود ۹/۱۴۹ کیلومتر اسـت. فاصـله نهاوند تا قارون حدود ۵/۱۰۲ کیلومتر و بروجرد تا قارون حدود ۹/۵۷ کیلومتر اسـت. این مقادیر نشـان می‌دهند که بخش عمده نمونه‌ها در مقیاس یک ناحیه قابل ارتباط قرار گرفته‌اند؛ بااین حال، از این نزدیکی نمی‌توان زمان، جهت یا عامل انتقال نام را استنتاج کرد.

در مقیاس محلی دورود، رابطه فضـایی قارون و پَریز اهمیت بیشتری دارد. قله قارون در مختصات تقریبی ۴۰۵۰/۳۳ درجه شـمالی و ۹۵۴۵/۴۸ درجه شـرقی و قله پَریز در حدود ۳۹۸۹/۳۳ درجه شمالی و ۰۴۷۱/۴۹ درجه شرقی قرار دارند. فاصـله مسـتقیم آنها نزدیک به ۶/۸ کیلومتر اسـت و دو قله تقریباً بر یک عرض جغرافیایی و در دو سوی محور دورود ـ قارون ـ بیشه قرار گرفته‌اند. ازاین‌رو، قارون و پَریز را می‌توان یک «جفت فضایی» دانست، نه دو نام منفرد.

این آرایش، فرض‌های قارون/قارن و پَریز/پرویز را نیز از نظر جغرافیایی به یکدیگر نزدیک می‌کند. درباره قارون، پیوند احتمالی با قارن به دلیل وجود قارن تاریخی در نهاوند و سـابقه کاربرد نام قارن برای عوارض جغرافیایی دیگر ایران قابل بررسی است. درباره پَریز نیز صورت ثبت‌شده نام همین «پَریز» است، اما مقایسه آن با «پرویز» به‌عنوان یک نام ایرانی شـناخته‌شـده، در کنار قارون/قارن، فرض تازه‌ای ایجاد می‌کند. در منابع بررسی شده هنوز صورت تاریخی میانی‌ای که پَریز را مستقیماً به پرویز متصل کند به دست نیامده است؛ بااین‌حال، هندسه واقعی دو کوه ـ نزدیکی، هم‌عرضی تقریبی و تسلط بر یک گذرگاه مشترک ـــ سبب می شود جفت قارون ـ پَریز ارزش آزمون نام‌شناختی بیشتری از دو مشابهت منفرد داشته باشد.

در بخش شـمال‌شـرقی پهنه، ملایر نقش پیونددهنده میان نهاوند و شـازند را ایفا می‌کند. فاصـله مسـتقیم ملایر تا کوه شـاه زنده حدود ۲/۴۷ کیلومتر و ملایر تا نهاوند حدود ۹/۴۲ کیلومتر است. بنابراین پهنه شازند ـــ ملایر از نظر جغرافیایی جزیره‌ای جدا از هسـته پژوهش نیسـت، بلکه امتدادی مقایسه‌ای از شبکه دشت‌ها و گذرگاه‌های غرب ایران است. الوند و بیسـتون نیز در نقشـه کارکردی زمینه‌ای دارند. الوند علاوه بر نقش توپوگرافی خود، یکی از نمونـه‌هـای کنترل برای جلوگیری از هم‌ریشـه‌انگاری همه نام‌های پایان‌یافته به «ـوند» است. بیستون نیز هم از منظر جغرافیای تاریخی و هم بـه دلیـل حضـور آثـار دوره اشـکـانـی و ثـبـت نـام

Gotarzes/Gōdarz در آن اهمیت دارد و در عین حال در مجاورت پهنه‌ای قرار می‌گیرد که برای دشت نِسایی پیشنهاد شده است. به این ترتیب، این دو نقطه تحلیل را از هسته محلی به ساخت گسترده‌تر غرب ایران متصل می‌کنند.

ازاین‌رو، نقشه پژوهش نباید به‌عنوان بازسازی یک مسیر مهاجرت، خط نسب یا قلمرو تاریخی واحد خوانده شود. نقاط به‌صورت هدفمند و مسئله‌محور انتخاب شده‌اند و اصطلاح «خوشه نامی ـــ تاریخی» نیز در اینجا معنای آماری ندارد. مقصود، مجموعه‌ای از داده‌های ناهم‌وزن است که در یک فضای نسبتاً پیوسته از کوهستان‌ها، دشت‌های میان‌کوهی، رودها و گذرگاه‌ها قرار گرفته‌اند و به همین سبب امکان انتقال، ماندگاری و بازتفسیر نام در میان آنها از نظر جغرافیایی وجود داشته است.

نقشه در نهایت یک نتیجه مهم را آشکار می‌کند: نام‌های بررسی‌شده در خلأ پراکنده نیستند. گرین/گرو ستون ارتفاعی هسته، گاماسیاب یکی از محورهای اصلی آب و حرکت، نهاوند و سیلاخور دو دشت مهم سکونت و ارتباط، بیستون و نِسایی لایه تاریخی غربی و ملایر ـــ شازند امتداد مقایسه‌ای شرقی این شبکه‌اند. بنابراین، جغرافیا در این پژوهش صرفاً محل قرارگیری نام‌ها نیست؛ بخشی از سازوکاری است که می‌تواند به ماندگاری، انتقال و بازتفسیر آنها کمک کند.

پهنه شازند ـــ ملایر و نام‌جای‌های مرتبط با چرخه کیخسرو

پهنه شازند ـــ ملایر از نظر ماهیت شواهد با هسته قارن ـ گودرز تفاوت دارد. در اینجا نقطه آغاز نه یک خاندان تاریخی مستند، بلکه هم‌نشینی چند نام‌جای واقعی با یک سنت فرهنگی منتشر شده است. کوه شاه زنده با مختصات تقریبی ۱۴۵۸/۳۴ درجه شمالی و ۲۹۸۸/۴۹ درجه شرقی و کوه قَلا با مختصات ۹۹۱۷/۳۳ درجه شمالی و ۲۷۰۳/۴۹ درجه شرقی ثبت شده‌اند. فاصله مستقیم این دو عارضه حدود ۳/۱۷ کیلومتر است. همین نزدیکی فضایی سبب می‌شود این پهنه برای مطالعه رابطه میان نام‌جای، روایت حماسی و حافظه مکانی اهمیت ویژه‌ای پیدا کند.

کوه شاه زنده و غار کیخسرو قوی‌ترین داده فرهنگی این مجموعه‌اند. در منابع منطقه‌ای، این کوه با نام‌های «شاه زنده» و «شاه کیخسرو» شناخته شده و باور مربوط به پنهان شدن یا زنده‌ماندن کیخسرو در آن ثبت شده است. دهگان (۱۳۴۲) این کوه و غار را معرفی کرده و منابع بعدی نیز وجود غار، جایگاه آن در سنت زیارتی زرتشتی و پیوند روایت منطقه‌ای با کیخسرو را گزارش کرده‌اند (سامعی، ۱۳۹۹؛ ملکی، ۱۴۰۱). بنابراین در اینجا با سه مؤلفه هم‌زمان روبه‌رو هستیم: یک مکان واقعی، یک نام واقعی و یک سنت فرهنگی مکتوب. ازاین‌رو، رابطه شاه زنده ـــ کیخسرو در سطح II شواهد قرار می‌گیرد؛ یعنی حافظه فرهنگی این پیوند مستند است، هرچند وقوع تاریخی ماجرای شاهنامه در این محل اثبات نشده است.

کوه قَلا وضعیتی متفاوت و از نظر پژوهش بسیار جالب دارد. «قَلا» عیناً در شاهنامه و در روایت کودکی کیخسرو آمده است. پیران ویسه برای دور نگه‌داشتن کودک از دربار، او را به شبانان می سپارد و فردوسی می‌گوید: «شبانان کوه قلا را بخواند / وزان خرد چندی سخن‌ها براند». در منابع لغوی صورت «قَلو» نیز برای همین کوه ثبت شده و آن را کوهی در توران می‌دانند که کیخسرو در آن پرورش یافته است. بنابراین قَلا نامی واقعی در متن حماسی است و ارتباط آن با کودکی کیخسرو بخشی از خود روایت شاهنامه است.

در همان حال، کوهی با نام قَلا در استان مرکزی و در فاصله حدود ۳/۱۷ کیلومتری شاه زنده وجود دارد. این هم‌نامی، همراه با نزدیکی به مکانی که سنت منتشرشده آن را به مرحله پایانی زندگی کیخسرو مرتبط می‌کند، یک تطابق جغرافیایی قابل توجه می‌سازد. قَلای شاهنامه در فضای روایی توران قرار دارد و در حال حاضر سند مستقلی برای یکی‌دانستن آن با کوه قَلای شازند در دست نیست؛ اما همین هم‌نشینی دو نام واقعی ـــ یکی در متن حماسی و دیگری در جغرافیای امروز ـــ در مجاورت شاه زنده، فرضی را ایجاد می‌کند که ارزش بررسی دارد. بنابراین این مورد در سطح III قرار می‌گیرد، ولی نه به‌عنوان مشابهتی بی‌اهمیت؛ بلکه به‌عنوان یکی از فرض‌های مشخص و آزمون‌پذیر مقاله.

اهمیت این آرایش زمانی بیشتر آشکار می‌شود که دو نام در ساخت روایت کیخسرو خوانده شوند. قَلا در شاهنامه با کودکی و پرورش کیخسرو نزد شبانان پیوند دارد، در حالی که شاه زنده در سنت منطقه‌ای به ناپدیدشدن و استمرار زندگی او مربوط می‌شود. به این ترتیب، دو عارضه‌ای که تنها حدود ۱۷ کیلومتر از یکدیگر فاصله دارند، به‌طور نمادین دو انتهای چرخه زندگی کیخسرو را تداعی می‌کنند. این تطابق به‌تنهایی برای جابه‌جایی جغرافیای شاهنامه از توران به شازند کافی نیست، اما از منظر جغرافیای فرهنگی و حافظه مکانی، هم‌نشینی‌ای است که نمی‌توان آن را بدون بررسی کنار گذاشت.

قله شهباز و خط‌الرأس راسوند نیز در همین محیط کوهستانی قرار دارند. وجود آنها به فهم ساخت طبیعی مجموعه شاه زنده ـ قَلا کمک می‌کند و نشان می‌دهد این نام‌جای‌ها در یک محیط کوهستانی منسجم قرار گرفته‌اند. در وضعیت کنونی برای خود نام «شهباز» سند مستقلی که آن را به کیخسرو یا خاندان‌های حماسی مورد بحث متصل کند به دست نیامده است؛ ازاین‌رو، شهباز در این پژوهش نقش یک عنصر جغرافیایی زمینه‌ای را دارد. بااین‌حال، حضور آن در نقشه حفظ می‌شود، زیرا برای فهم شکل و پیوستگی طبیعی خوشه شازند ضروری است.

در مجموع، پهنه شازند ـ ملایر نمونه روشنی از شیوه عملکرد حافظه مکانی است. در شاه زنده، نام مکان و روایت منطقه‌ای به‌صورت مستند با کیخسرو درهم آمیخته‌اند؛ در قَلا، یک نام واقعی در جغرافیای امروز با نامی واقعی در شاهنامه هم‌صورت شده و در مجاورت شاه زنده قرار گرفته است؛ و شهباز و راسوند بستر توپوگرافیک این هم‌نشینی را فراهم می‌کنند. بنابراین این پهنه نه شاهدی برای «اثبات جغرافیای شاهنامه»، بلکه آزمایشگاهی مناسب برای بررسی چگونگی اتصال نام، مکان و حافظه حماسی است.

برآیند کل یافته‌ها نشان می‌دهد که داده‌های مقاله یک شجره یا منشأ واحد را تشکیل نمی‌دهند، بلکه چند سازوکار متفاوت ماندگاری نام را آشکار می‌کنند: پیوند مستند خاندان و مکان در قارن ـــ نهاوند؛ انتقال و استمرار نام خاندانی در قارنیدهای طبرستان؛ حضور تاریخی گودرز و جذب حافظه پارتی در سنت حماسی؛ تثبیت نام‌های شخصی در ساخت طایفه‌ای و مکانی مانند گودرزی و بیژن‌وند؛ بازتفسیر فرهنگی نام مکان در الیگودرز و شاه زنده؛ و مجموعه‌ای از فرض‌های نام‌شناختی تازه در قارون/قارن، پَریز/پرویز، بیران/بهرام، باجول/بیژن، گاماسیاب/گاماسب/جاماسب، گرین/گرو، ولاش و گاپله/Gabae/کاوه. ارزش این فرض‌ها یکسان نیست، اما کنار هم قرارگرفتن آنها در یک پهنه تاریخی ـــ جغرافیایی مشخص نشان می‌دهد که مسئله تداوم و بازتولید نام در زاگرس میانی، فراتر از مجموعه‌ای از تصادف‌های لفظی، شایسته مطالعه نظام‌مند است.

برآیند ارزیابی چهارده رابطه اصلی نشان می‌دهد که شواهد از پیوندهای تاریخی ـــ جغرافیایی مستند تا فرض‌های نام‌شناختی اکتشافی طیفی از سطوح متفاوت اعتبار را تشکیل می‌دهند. جمع‌بندی نوع شاهد و سطح اعتبار هر رابطه در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. طبقه‌بندی نهایی شواهد و سطح اعتبار چهارده رابطه اصلی مورد بررسی

ردیف	نام یا پیوند	پشتوانه اصلی	سطح و ارزیابی نهایی
۱	قارن ـ نهاوند	ثبت پیوند خاندان قارن با نهاوند و «ماه نهاوند» در منابع تاریخی	سطح I: پیوند تاریخی ـ جغرافیایی مستند.
۲	قارن ـ طبرستان	استمرار تاریخی شاخه‌های خاندان قارن در نواحی خزری و طبرستان؛ با شواهدی از حضور در خراسان	سطح I: استمرار تاریخی و جا به جایی جغرافیایی مستند.

ردیف	نام یا پیوند	پشتوانه اصلی	سطح و ارزیابی نهایی
۳	قارنوند/قارنید ـــ مازیار بن قارن	انتساب مستند مازیار به خاندان قارن و حضور قارنیدها/قارنوندها در طبرستان	سطح I: پیوند تاریخی مستند.
۴	قارن ـ سنت گودرزیان	حضور قارن و گودرزیان در سنت حماسی و شواهد مربوط به لایه‌های پارتی این سنت	سطح II: قرینه تاریخی ـــ حماسی قوی؛ نه اثبات شجره تاریخی مستقیم.
۵	گودرز/Gotarzes اشکانی	ثبت مستقل نام Gotarzes/Gōdarz در دوره اشکانی و شواهد کتیبه‌ای بیستون	سطح I: نام تاریخی مستند و مستقل از شاهنامه.
۶	گودرزی ـــ بروجرد و سیلاخور	حضور قابل ردیابی نام گودرزی در جغرافیای محلی بروجرد ـ سیلاخور	سطح I برای وجود و استقرار نام؛ ارتباط مستقیم با گودرز تاریخی یا حماسی اثبات نشده است.
۷	چال گودرزی	ثبت مستقل «چال گودرزی» به‌عنوان نام‌جای محلی	سطح I برای وجود نام‌جای؛ منشأ تاریخی خود نام همچنان نیازمند بررسی است.
۸	بیژن‌وند ـ دلفان	ثبت بیژن‌وند در ساخت طایفه‌ای دلفان و وجود «بیژن» در روایت نسبی محلی	سطح I برای وجود نام و ساخت طایفه‌ای؛ انتساب به بیژن شاهنامه اثبات نشده است.
۹	الیگودرز ـ «آل گودرز»	وجود روایت فرهنگی شناخته‌شده درباره «آل گودرز» در توضیح نام الیگودرز	سطح II: حافظه فرهنگی ـ جغرافیایی مستند؛ ریشه‌شناسی نام اثبات نشده است.
۱۰	قارون دورود ـ قارن	شباهت نامی، قرارگیری در امتداد پهنه نهاوند ـ بروجرد ـ دورود و پیشینه مستند نام قارن	سطح III: فرض نام‌شناختی تقویت‌شده با قرینه جغرافیایی؛ نیازمند صورت‌های تاریخی میانی.
۱۱	بیران ـ بهرام	حضور تاریخی بیرانوند در جغرافیای منطقه و جایگاه بهرام در چرخه گودرزیان	سطح III: فرض نام‌شناختی؛ نیازمند مسیر تحول واجی و صورت‌های میانی.
۱۲	باجول ـ بیژن	حضور مستند باجولوند در هرو ـــ زاغه، هم‌جواری با بیرانوند و وجود صورت‌های تاریخی مرتبط با باجلان	سطح III: فرض اکتشافی با اعتبار پایین‌تر؛ فاصله آوایی زیاد و نیازمند صورت‌های واسط.
۱۳	شاه زنده ـ کیخسرو	وجود کوه و غار واقعی و سنت منطقه‌ای منتشرشده درباره پنهان‌شدن/زنده‌ماندن کیخسرو	سطح II: حافظه فرهنگی ـــ مکانی مستند؛ وقوع تاریخی روایت در این مکان اثبات نشده است.
۱۴	کوه قَلا امروزی ــ قَلای شاهنامه	وجود مستقل کوه قَلا در استان مرکزی؛ ثبت «قَلا» در روایت کودکی کیخسرو در شاهنامه؛ نزدیکی حدود ۳/۱۷ کیلومتری به شاه زنده	سطح III: هم‌نامی و قرینه فضایی قابل توجه؛ تطبیق تاریخی اثبات نشده و قَلای شاهنامه در فضای روایی توران قرار دارد.

یادداشت: سطح I به معنای وجود شاهد تاریخی، جغرافیایی یا نامی مستقل و قابل ردیابی است؛ سطح II به روابط دارای قرائن تاریخی ـــ حماسی یا حافظه فرهنگی منتشرشده اختصاص دارد؛ و سطح III شامل فرض‌های نام‌شناختی آزمون‌پذیری است که هنوز به صورت‌های تاریخی میانی، تحلیل واجی یا شواهد مستقل بیشتری نیاز دارند. در موارد گودرزی، چال گودرزی و بیژن‌وند، سطح I فقط ناظر بر مستندبودن خود نام یا ساخت جغرافیایی ـ طایفه‌ای است و به معنای اثبات انتساب به شخصیت تاریخی یا حماسی نیست.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشـــان می‌دهد که مســـئله اصـــلی را نمی‌توان به پرســـش ســـاده «آیا این نام‌ها از شـــخصـــیت‌های تاریخی یا حماســـی گرفته شـــده‌اند؟» تقلیل داد. آنچه در زاگرس میانی مشاهده می‌شود، هم‌نشینی چند فرایند متفاوت اســـت: اســـتمرار یک نام خاندانی در جغرافیا، جابه‌جایی نام همراه با گروه‌های انســـانی، ورود نام‌ها و خاطره‌های تاریخی به سنت حماسی، تبدیل نام شخص به نام طایفه و مکان، و در مواردی بازپیوند دادن یک مکان واقعی با روایتی حماسی در دوره‌های متأخر. بنابراین، تطابق جغرافیایی در این پژوهش نه به معنای اثبات یک شـــجره واحد، بلکه به معنای شـــناســـایی لایه‌های متفاوت حافظه تاریخی و فرهنگی در فضـــاســـت ..

ارزیابی فرض اولیه و سلسله‌مراتب شواهد

بخشـــی از شـــهود اولیه پژوهش با شـــواهد تاریخی مســـتقل تقویت شد. قارن صرفاً نام پهلوانی در شاهنامه نیست؛ خاندان قارن یک خاندان تاریخی با ریشه پارتی است و پیوند آن با نهاوند در منابع ثبت شـــده اســـت. اســـتمرار همین خاندان در قالب قارنیدها/قارنوندهای طبرستان نیز نشان می‌دهد که یک نام خاندانی می‌تواند با دگرگونی قدرت سیاسی و جابه‌جایی جـــغـــرافـــیـــایـــی بـــرای چـــنـــد ســـــده دوام آورد (Pourshariati,2017). در باره گودرز نیز وجود تاریخی صورت Gōdarz/Gotarzes در دوره اشکانی و حضور آن در بیســـتون، در کنار نقش برجســـته گودرز و خاندان او در ســـنت حماســـی، با دیدگاه پژوهش‌هایی ســـازگار اســـت که بخشـــی از چرخـــه گودرزیـــان را حـــامـــل حـــافظـــه پـــارتی می‌دانند(Boyce et al,2001, Yarshater,1983).

در عین حال، یافته‌ها نشان دادند که همه روابط را نمی‌توان با وزن یکسان تفسیر کرد. قارن ـــ نهاوند و استمرار قارنیدها دارای پشـــتوانه تاریخی مســـتقیم‌اند؛ بیژن‌وند وجود واقعی انتقال نام «بیژن» به ساخت طایفه‌ای را نشان می‌دهد؛ الیگودرز ـ آل گودرز و شاه زنده ـ کیخسرو بیش از آنکه ریشه‌شناسی اثبات‌شـــده باشـــند، نمونه های حافظه فرهنگی‌اند؛ و قـــارون/قـــارن، پَریز/پرویز، بیران/بهرام، بـــاجول/بیژن، گاماســـیاب/گاماســـب/جاماســـب، گرین/گرو، ولاش و گاپله/Gabae/کاوه در درجات مختلف در قلمرو فرض‌های نام‌شـــناختی قرار می‌گیرند. اهمیت این طبقه‌بندی در حذف فرض های ضـــعیف‌تر نیســـت، بلکه در جلوگیری از برابر گرفتن «فرض» و «اثبات» است.

نتیجه از این جهت از فرض اولیه غنی‌تر اســـت. پژوهش نه به این نتیجه رسید که همه شباهت‌ها تصادفی‌اند و نه اینکه همه آنها بازمانده مستقیم ایران باستان‌اند. آنچه آشکار شد وجود طیفی از روابط اســـت؛ از پیوند های تاریخی مســـتند تا شباهت‌هایی که هنوز حلقه‌های میانی آنها ناشناخته‌اند. همین طیف، خود یکی از یافته‌های اصلی مطالعه است.

از تبارشناسی خطی به الگوی لایه‌ای حافظه

برای توضیح این مجموعه، الگوی «حافظه لایه‌ای» مناسب‌تر از یک شـجره خطی اسـت. در این الگو یک نام می‌تواند در یک دوره به خاندان یا شخصی تاریخی تعلق داشته باشد، در دوره‌ای دیگر وارد روایت حماسی شود، و سپس به صورت نام گروه، مکان یا عارضـــه طبیعی در جغرافیایی متأخر ظاهر شود. وجود این سه مرحله الزاماً به معنای اتصال تبارشناختی بی‌وقفه میان آنها نیست.

قارن نمونه روشن این وضعیت است. یک لایه تاریخی مستند در نهاوند وجود دارد؛ نام قارن در سنت حماسی نیز با قارن پسر کاوه استمرار می‌یابد؛ و همان نام در دوره اسلامی در قارنوندهای طبرستان و در نام عوارض جغرافیایی دیگر دیده می‌شود. این مجموعه نشان می‌دهد «دوام نام» می‌تواند مستقل از دوام یک قلمرو واحد باشـــد. در مورد گودرز، فرایند پیچیده‌تر است: یک نام تاریخی اشکانی در سنت ملی ایران جذب شده و در شبکه خویشاوندی حماسی تازه‌ای سازمان یافته اســـت. بنابراین شـــاهنامه در اینجا نســـخه مســـتقیم تاریخ ســـیاســـی اشـــکانی نیســـت، بلکه می‌تواند مخزنی از حافظه تاریخی دگرگون‌شده باشد.

این مدل امکان می‌دهد میان «تداوم فرهنگی» و «تداوم نسبی» تفاوت گذاشته شود. یک نام می‌تواند صدها سال زنده بماند، بازتفسیر شـود یا همراه گروهی جابه‌جا شـود، بی‌آنکه بتوان دارندگان متأخر آن را از نظر تبار مســـتقیم به شـــخصـــیت تاریخی یا حماسی نخستین متصل کرد. چنین تمایزی نه تنها

مانع تحلیل نمی‌شود، بلکه اجازه می‌دهد مسئله اصلی پژوهش—ماندگاری نام در حافظه مکانی—مستقل از شجره‌سازی بررسی شود.

نام‌جای به مثابه آرشیو ناقص فضا

نام‌جای را می‌توان نوعی آرشیو فضایی دانست، اما آرشیوی کامل و دست‌نخورده نیست. نام‌ها ممکن است در طول زمان دچار تغییر آوایی، املایی و معنایی شوند؛ ممکن است از شخص به طایفه و از طایفه به مکان انتقال یابند؛ و حتی ممکن است نامی با منشأ مستقل در دوره‌ای متأخر با شخصیت یا روایت حماسی تازه‌ای پیوند بخورد. ازاین‌رو، نام‌جای بیش از آنکه «مدرک نهایی» باشد، سرنخی تاریخی است که باید همراه با جغرافیا، منابع مکتوب و ساخت زبانی خوانده شود.

الیگودرز نمونه گویای این دوگانگی است. حتی اگر در آینده نشان داده شود که نام شهر از نظر زبان‌شناختی از «آل گودرز» مشتق نشده است، وجود خود روایت آل گودرز همچنان درباره نحوه فهم گذشته در جغرافیای فرهنگی منطقه اطلاعات می‌دهد. در اینجا «حقیقت ریشه‌شناختی» و «حقیقت فرهنگی» الزاماً یکی نیستند. اولی می‌پرسد نام واقعاً چگونه ساخته شده است؛ دومی می‌پرسد چرا جامعه‌ای آن نام را به گودرز نسبت داده و این انتساب چه جایگاهی در حافظه مکان یافته است.

در سوی دیگر، جفت‌هایی مانند قارون/قارن و پَریز/پرویز نشان می‌دهند که هندسه مکان نیز می‌تواند به یک فرض نام‌شناختی وزن بیشتری بدهد. قرارگرفتن دو کوه قارون و پَریز در فاصله حدود ۸٫۶ کیلومتری و تقریباً در یک امتداد شرقی ـ غربی، هیچ رابطه تاریخی را به‌تنهایی اثبات نمی‌کند، اما هنگامی که یکی از نام‌ها با قارن تاریخی قابل مقایسه است و دیگری نیز امکان مقایسه با پرویز را ایجاد می‌کند، آرایش فضایی خود به بخشی از پرسش تبدیل می‌شود. نوآوری جغرافیایی پژوهش در همین نقطه است: نام‌ها تنها بر اساس شباهت واژه‌ها مقایسه نمی‌شوند، بلکه موقعیت آنها در چشم‌انداز نیز وارد تحلیل می‌شود.

ـــوند؛ از شباهت نوشتاری تا سازوکار اجتماعی نام‌گذاری

یکی از مهم‌ترین نتایج روش‌شناختی پژوهش مربوط به «ـــوند» است. فراوانی این ساخت در نام‌های طایفه‌ای غرب ایران ممکن است در نگاه نخست وسوسه ایجاد کند که نهاوند، قهاوند، دماوند، الوند، قارنوند، بیژن‌وند، بیرانوند و دیگر صورت‌های مشابه در یک خانواده واژگانی قرار گیرند؛ اما داده‌های زبان‌شناختی چنین تعمیمی را تأیید نمی‌کنند Eilers (1988)، در بخشی از نام‌های زاگرسی، سازوکاری تاریخی برای ساخت نام از vand/band نشان می‌دهد و آن را از پسوند ایرانی باستان vant- متمایز می‌کند.

اهمیت این یافته صرفاً در رد هم‌ریشگی‌ها نیست. همین داده نشان می‌دهد در زاگرس سازوکاری واقعی برای تبدیل «نام شخص ⟶ نام گروه ⟶ نام مکان» وجود داشته است. از این منظر، بیژن‌وند اهمیت ویژه‌ای پیدا می‌کند، زیرا وجود طایفه‌ای با این نام به‌طور مستقل ثبت شده و روایت دلفان نیز «بیژن» را در ساخت نسب روایی طایفه قرار می‌دهد. این امر نسبت بیژن‌وند را با بیژن شاهنامه اثبات نمی‌کند، اما نشان می‌دهد تبدیل نام شخص «بیژن» به نام گروه در همین محیط فرهنگی واقعاً رخ داده است.

بر همین اساس، بیران/بهرام و باجول/بیژن را نباید فقط به دلیل نبود سند نهایی کنار گذاشت. وجود سازوکار اجتماعی انتقال نام، زمینه تاریخی لازم را برای طرح چنین پرسش‌هایی فراهم می‌کند. تفاوت در این است که برای بیران/بهرام هنوز زنجیره تحول واجی و صورت‌های میانی لازم است و برای باجول/بیژن فاصله آوایی بیشتر، آستانه اثبات را بالاتر می‌برد. فرض‌ها باقی می‌مانند، اما قدرت آنها را باید داده‌های آینده تعیین کند.

تحرک، گذرگاه و نقش ساخت جغرافیایی در ماندگاری نام

یکی از نتایج مهم پژوهش آن است که ماندگاری نام الزاماً حاصل سکون نیست. تاریخ قارنوندهای طبرستان نمونه‌ای روشن از انتقال نام همراه با یک خاندان است. به همین ترتیب، تحرک تاریخی طوایف زاگرس نشان می‌دهد که پراکنش امروز نام‌های ایلی را نمی‌توان مستقیماً نقشه خاستگاه آنها دانست. نام ممکن است در یک دشت یا دره

پایدار بماند، یا همراه گروه انسانی از یک ناحیه به ناحیه‌ای دیگر منتقل شود.

ساخت طبیعی زاگرس امکان وقوع هر دو فرایند را فراهم می‌کند. رشته‌های کوهستانی می‌توانند سکونتگاه‌ها و حوزه‌های محلی را از یکدیگر تفکیک کنند، اما دشت‌های میان‌کوهی، دره‌ها و گذرگاه‌ها همزمان مسیر ارتباط و جابه‌جایی‌اند. محور نهاوند ــ بروجرد ــ سیلاخور ــ دورود، ارتباط با دلفان و شرق خرم‌آباد و امتداد ملایر ــــ شازند نمونه‌هایی از چنین ساختی‌اند. بنابراین جغرافیای کوهستانی را نباید صرفاً عامل «حفظ سنت در انزوا» دانست؛ همان کوهستان می‌تواند از طریق گذرگاه‌ها امکان انتقال نام و روایت را نیز فراهم کند.

چهارچوب مکمل طبیعی مقاله این برداشت را تقویت می‌کند. گرین/گرو ستون ارتفاعی هسته پژوهش است؛ گاماسیاب حوزه کوهستان را به دشت نهاوند و شبکه آبراهه‌های غرب زاگرس متصل می‌کند؛ نسایی و بیستون لایه جغرافیای تاریخی ماد را به تحلیل می‌افزایند؛ و ولاش احتمال دوام یک نام تاریخی را بر یک عارضه کوهستانی مطرح می‌کند. بنابراین آنچه «چشم‌انداز حافظه» نامیده می‌شود، فقط مجموعه‌ای از واژه‌ها نیست؛ شبکه‌ای از کوه، آب، دشت، راه و سکونت است که نام‌ها در درون آن امکان ماندگاری و حرکت یافته‌اند.

شازند ـ ملایر و بازجای‌گذاری حافظه کیخسرو

پهنه شازند ــ ملایر سازوکاری متفاوت از قارن و گودرز را نشان می‌دهد. درباره قارن، مسیر تاریخی خاندان قابل ردیابی است و درباره گودرز، رابطه میان نام تاریخی اشکانی و حافظه حماسی قابل مطالعه است؛ اما در شاه زنده با پدیده «اتصال روایت به مکان» روبه‌رو هستیم. کوه شاه زنده و غار کیخسرو مکان‌هایی واقعی‌اند و سنت منطقه‌ای منتشرشده آنها را با ناپدیدشدن کیخسرو مرتبط می‌کند. در نتیجه، حتی اگر نتوان رویداد شاهنامه را در این مکان تاریخی دانست، وجود خود این حافظه مکانی یک داده جغرافیای فرهنگی است.

اهمیت کوه قَلا در هم‌نشینی با همین سنت آشکار می شود. قَلا نامی واقعی در شاهنامه و مرتبط با کودکی کیخسرو در توران است؛ در همان حال، کوهی با همین نام در فاصله حدود ۱۷٫۳ کیلومتری شاه زنده وجود دارد. این هم‌نشینی به خودی خود جغرافیای شاهنامه را به شازند منتقل نمی‌کند، اما پرسش مهم‌تری تولید می‌کند: آیا نام‌ها و روایت‌های مربوط به مراحل متفاوت چرخه کیخسرو در یک چشم‌انداز متأخر کنار یکدیگر بازآرایی شده‌اند؟

این فرض ارزش علمی دارد حتی اگر پاسخ نهایی منفی باشد. جغرافیای فرهنگی دقیقاً از طریق آزمون چنین هم‌نشینی‌هایی می‌تواند نحوه بازجای‌گذاری روایت را مطالعه کند. قَلا در این چارچوب یک فرض سطح III باقی می‌ماند، در حالی که شاه زنده ــــ کیخسرو به دلیل وجود سنت منطقه‌ای منتشرشده در سطح II قرار می‌گیرد. مجاورت آنها احتمال یک ارتباط فرهنگی را قابل بررسی می‌کند، اما تفاوت سطح شاهد میان دو مورد همچنان باید حفظ شود.

قرائن تکمیلی و فرض های اکتشافی برای پژوهش‌های آینده

موارد این بخش جزو یافته‌های قطعی پژوهش نیستند، بلکه فرض‌های اکتشافی برای هدایت مطالعات تاریخی، زبان‌شناختی و جغرافیایی آینده‌اند. حفظ آنها از آن رو ضروری است که هدف اکتشافی مقاله، تبدیل شباهت‌ها و هم‌نشینی‌های قابل توجه به پرسش‌هایی روشن، نقدپذیر و آزمون‌پذیر است، نه معرفی آنها به‌عنوان ریشه‌شناسی اثبات‌شده.

گرین/گرو، ولاش، گاماسیاب/گاماسب، نسایی و گاپله Gabae/نشان می‌دهند که هسته قارن ــــ گودرز تنها مجموعه قابل مطالعه در این چشم‌انداز نیست. ارزش این موارد در آن است که مسیرهای تازه‌ای برای آزمون فرض اصلی مقاله باز می‌کنند. مقایسه گرین/گرو با gairi- ، اگرچه هنوز نیازمند حلقه‌های تاریخی میانی است، احتمال دوام یک بن نام‌گذار مرتبط با کوه را مطرح می‌کند. ولاش نیز با صورت های تاریخی Walagaš/Walāš/Balāš هم‌صورت است و می‌تواند نمونه‌ای از بقای یک نام تاریخی بر عارضه طبیعی باشد.

گاماسیاب/گاماسب از این نظر مهم‌تر است که چند قرینه در یک جغرافیای واحد بر هم منطبق می‌شوند. وجود صورت Gāmāsbبرای رود، ثبت آبادی «گاماسب» در دهستان گاماسیاب و وجود نام کهن Jāmāsp/Jāmāsb سبب می‌شود مقایسه گاماسب و جاماسب ارزش آزمون جدی داشته باشد. این مجموعه هنوز برای اثبات تحول نام کافی نیست، اما قدرت آن از یک شباهت صوتی منفرد بیشتر است؛ زیرا صورت‌های نزدیک نام در یک حوزه واقعی و مشخص جغرافیایی حضور دارند.

گاپله Gabae/و گاپله/کاوه نیز دو سطح متفاوت از یک مسئله‌اند. رابطه احتمالی گاپله و Gabae به سبب نزدیکی صوری نام‌ها و پیوند تاریخی هر دو با حوزه اصفهان ارزش بیشتری برای بررسی دارد؛ در حالی که پیوند گاپله/کاوه به دلیل نبود مسیر واجی روشن همچنان فرضی جسورانه‌تر و کم‌پشتوانه‌تر است. بااین‌حال، حضور کاوه در هسته حماسی قارن سبب می‌شود این شباهت نیز در چارچوب اکتشافی مقاله حفظ شود. چنین فرض‌هایی دقیقاً زمانی علمی‌اند که صورت مسئله روشن باشد و امکان یافتن شاهد مؤید یا ناقض برای آنها وجود داشته باشد.

به این ترتیب، نقش قرائن تکمیلی فراتر از افزودن چند نام تازه است. آنها نشان می‌دهند روش «نام ← مکان ← منبع» قابلیت گسترش دارد و می‌تواند فرض‌هایی تولید کند که در پژوهش‌های بعدی با اسناد تاریخی، زبان‌شناسی تاریخی، نقشه‌های قدیمی و داده‌های جغرافیایی آزموده شوند.

حدود اعتبار، ابطال‌پذیری و مرز میان فرض و ادعا

نوآوری مقاله وابسته به حفظ فرض‌های اکتشافی است، اما ارزش علمی آنها زمانی حفظ می‌شود که امکان ابطال نیز روشن باشد. فرض قارون/قارن با یافتن صورت‌های قدیمی‌تر «قارن» یا شکل‌های واسط برای همین عارضه تقویت می‌شود و اگر اسناد کهن منشأ مستقل دیگری برای «قارون» نشان دهند، تضعیف خواهد شد. پَریز/پرویز نیز به صورت‌های تاریخی محلی نیاز دارد. بیران/بهرام باید با داده‌های گویشی و مسیر تحول واجی سنجیده شود و باجول/بیژن، به دلیل فاصله آوایی بیشتر، نیازمند صورت‌های واسط روشن‌تری است.

همین منطق درباره فرض‌های تازه نیز صدق می‌کند. گاماسب/جاماسب زمانی تقویت خواهد شد که صورت‌های تاریخی میانی یا الگوی واجی قابل دفاعی میان Jāmāsp/Jāmāsbو Gāmāsb به دست آید. رابطه گاپله Gabae/به اسناد تاریخی نام جاپلق و گاپله و بازسازی واجی دقیق نیاز دارد، و گاپله/کاوه بدون چنین حلقه‌ای در سطح فرض اکتشافی باقی خواهد ماند. در مورد گرین/گرو و ولاش نیز قدیمی‌ترین ضبط‌های محلی نام، تعیین‌کننده خواهند بود.

ناهمزمانی منابع محدودیت بنیادی چنین پژوهشی است. داده‌هایی از دوره اشکانی و ساسانی، متون حماسی، جغرافیای دوره اسلامی، منابع قومی متأخر و نام‌های معاصر در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. این فاصله زمانی را نمی‌توان با شباهت اسمی پر کرد؛ تنها کشف حلقه‌های میانی می‌تواند آن را کاهش دهد. در عین حال، همین گستره زمانی موضوع اصلی پژوهش است، زیرا پرسش مقاله درباره امکان دوام، جابه‌جایی و بازتفسیر نام در دوره‌ای طولانی است.

ازاین‌رو، پژوهش نه به دنبال اثبات یک «تبار باستانی» برای جمعیت‌های معاصر است و نه می‌کوشد همه رخدادهای شاهنامه را در زاگرس مکان‌یابی کند. ادعای اصلی محدودتر اما از نظر جغرافیای تاریخی مهم‌تر است: نام‌ها می‌توانند بخشی از حافظه بلندمدت چشم‌انداز باشند و ترکیب تاریخ مکتوب، جغرافیای مکان، صورت‌های نامی و روایت فرهنگی می‌تواند میان روابط مستند، قرائن معنادار و فرض‌های آزمون‌پذیر تمایز ایجاد کند.

در این معنا، نام جای‌ها را می‌توان «آرشیوهای ناقص» چشم‌انداز دانست. حکومت‌ها تغییر می‌کنند، گروه‌ها جابه‌جا می‌شوند و زبان و مرز سیاسی دگرگون می‌شود، اما برخی نام‌ها باقی می‌مانند، برخی همراه انسان‌ها حرکت می‌کنند و برخی در دوره‌های بعد معنای تازه‌ای می‌گیرند. ارزش پژوهش حاضر در اثبات همه تطابق‌های پیشنهادی نیست؛ در ارائه چارچوبی است که این سرنخ‌ها را از سطح شباهت‌های

پراکنده بیرون می‌آورد و به فرض‌هایی جغرافیایی، تاریخی و قابل آزمون تبدیل می‌کند.

پژوهش حاضر با هدف تحلیل تطابق جغرافیایی نام‌جاهای تاریخی ـ حماسی در زاگرس میانی نشان داد که نام‌های بررسی‌شده در یک سطح واحد از اعتبار تاریخی قرار نمی‌گیرند. قارن ـ نهاوند، استمرار قارنیدها/قارنوندها در طبرستان، حضور تاریخی نام گودرز Gotarzes/در دوره اشکانی و وجود مستند نام بیژن در ساخت طایفه‌ای دلفان، هسته استوارتر شواهد را تشکیل می‌دهند. در کنار آنها، گودرزی ـ سیلاخور، چال گودرزی، روایت آل گودرز در الیگودرز و شاه زنده ـ کیخسرو نشان می‌دهند که نام می‌تواند افزون بر سند تاریخی، حامل حافظه فرهنگی و مکانی نیز باشد. بنابراین نتیجه اصلی پژوهش اثبات یک شجره تاریخی واحد نیست، بلکه شناسایی صورت‌های متفاوت استمرار، انتقال و بازتفسیر نام در فضاست.

گروه دیگری از روابط، مهم‌ترین بخش اکتشافی و نوآورانه پژوهش را تشکیل می‌دهند. قارون/قارن، پَریز/پرویز، بیران/بهرام، باجول/بیژن، گاماسیاب/گاماسب/جاماسب، گرین/گرو، ولاش و گابله/Gabae/کاوه از قدرت شواهد یکسانی برخوردار نیستند، اما ناقص‌بودن زنجیره اسناد دلیل کافی برای کنارگذاشتن آنها نیست. ارزش این فرض‌ها در آن است که شباهت نام را با موقعیت جغرافیایی، سابقه تاریخی منطقه، آرایش عوارض طبیعی و امکان جابه‌جایی نام در یک چارچوب واحد قرار می‌دهند و آن را به پرسشی آزمون‌پذیر تبدیل می‌کنند. در این میان، گاماسیاب/گاماسب ـ جاماسب به دلیل حضور چند صورت نزدیک نام در یک حوزه جغرافیایی مشخص، و قارون ـ پَریز به دلیل آرایش فضایی دو کوه نزدیک و تقریباً هم‌عرض، مسیرهای تازه‌ای برای پژوهش تاریخی و نام‌شناختی می‌گشایند؛ بی‌آنکه وضعیت کنونی شواهد اجازه تبدیل این فرض‌ها به ریشه‌شناسی قطعی را بدهد.

تحلیل ساخت «ـوند» نیز نشان داد که شباهت ظاهری نام‌ها نباید با هم‌ریشگی یکسان تلقی شود. شواهد تاریخی درباره بخشی از نام‌های زاگرسی نشان می‌دهند که انتقال «نام شخص ← نام گروه ← نام مکان» سازوکاری واقعی در نام‌گذاری منطقه بوده است؛ اما از این واقعیت نمی‌توان نتیجه گرفت که نهاوند، قهاوند، دماوند، الوند، قارنوند و نام‌های طایفه‌ای دارای «ـوند» همگی منشأ زبان‌شناختی واحدی دارند. اهمیت این نتیجه دوگانه است: از یک سو امکان دوام و انتقال نام شخص در سازمان اجتماعی و جغرافیایی را تأیید می‌کند و از سوی دیگر مانع از آن می‌شود که شباهت نوشتاری به شجره‌سازی تاریخی تبدیل شود.

از منظر جغرافیایی، یافته‌ها نشان می‌دهند که کوهستان زاگرس تنها محیطی برای حفظ و انزوای نام‌ها نبوده، بلکه از طریق دشت‌های میان‌کوهی، دره‌ها و گذرگاه‌ها امکان حرکت انسان، گروه و نام را نیز فراهم کرده است. دشت نهاوند، سیلاخور، رشته‌کوه گرین/گرو، گاماسیاب، محور بروجرد ـ دورود، ارتباط با دلفان و شرق خرم‌آباد و امتداد ملایر ـ شازند اجزای چنین شبکه‌ای‌اند. در همین چارچوب، شاه زنده ـ کیخسرو نمونه روشنی از پیوند یک عارضه واقعی با حافظه حماسیِ مستند منطقه‌ای است؛ در حالی که هم‌نامی کوه قَلا با قَلای شاهنامه و نزدیکی حدود ۳/۱۷ کیلومتری آن به شاه زنده، فرض دیگری را برای بررسی چگونگی هم‌نشینی نام حماسی و چشم‌انداز واقعی مطرح می‌کند. بنابراین قَلا در این پژوهش شاهد بازجای‌گذاری اثبات‌شده روایت نیست، بلکه یکی از روشن‌ترین نمونه‌های فرض جغرافیایی ـ نام‌جایی قابل آزمون است.

برآیند پژوهش پیشنهاد می‌کند که نام‌جا را می‌توان به‌مثابه «آرشیو ناقص چشم‌انداز» خواند. برخی نام‌ها در محل دوام می‌آورند، برخی همراه خاندان‌ها و گروه‌ها جابه‌جا می‌شوند، برخی در ساخت طایفه‌ای و مکانی بازتولید می‌شوند و برخی نیز در دوره‌های بعد با روایت‌های تاریخی و حماسی پیوند می‌خورند. ازاین‌رو، نقشه امروز نام‌ها الزاماً نقشه خاستگاه آنها نیست، اما می‌تواند بخشی از ردپای فرایندهای تاریخی گذشته را در خود حفظ کرده باشد. واحد تحلیلی «نام ـ مکان ـ منبع»، تفکیک سطوح شواهد و بررسی هم‌زمان موقعیت جغرافیایی، تحرک تاریخی، صورت‌های مکتوب و حافظه فرهنگی، چارچوبی فراهم می‌کند که در آن می‌توان هم از همانندسازی‌های بی‌پشتوانه پرهیز کرد و هم فرض‌های تازه را پیش از آزمون کنار نگذاشت. در همین معنا، پرسش نهایی

پژوهش همچنان گشوده و مولد باقی می‌ماند: چه مقدار از حافظه ایران تاریخی ممکن است نه فقط در متون، بلکه در نام‌های ماندگارِ کوه‌ها، رودها، آبادی‌ها و گروه‌های انسانی حفظ شده باشد؟

فهرست منابع

Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.

Berg, L. D., & Vuolteenaho, J. (Eds.). (2009). *Critical toponymies: The contested politics of place naming*. Ashgate.

Bosworth, C. E. (1984). Afšin. *Encyclopaedia Iranica*. https://www.iranicaonline.org/articles/afsin-princely-title/

Bosworth, C. E. (2000). Nehāvand. *Encyclopaedia Iranica* (updated 2017). https://www.iranicaonline.org/articles/nehavand/

Boyce, M., Bivar, AA. D. H., & Shahbazi, A. S. (2001). Gōdarz. *Encyclopaedia Iranica*, *11*(1), 31–39 (updated 2014). https://www.iranicaonline.org/articles/godarz/

Daniel, E. L. (2000). Taherids. *Encyclopaedia Iranica*. https://www.iranicaonline.org/articles/taherid-dynasty/

Daniel, N., & Mátyás, G. (2023). Citizen science characterization of meanings of toponyms of Kenya: A shared heritage. *GeoJournal*, *88*, 767–788. https://doi.org/10.1007/s10708-022-10640-5

Dehgan, E. (1963). Gozāresh-nāma (Feqh al-loghat-e asāmi-ye amkena) [A report on the philology of place names]. Mousavi Printing House, Arak (in Persian).

Dehkhoda, A. A. (n.d.-a). Aligudarz. In Dehkhoda dictionary. University of Tehran (in Persian).

Dehkhoda, A. A. (n.d.-b). Bijanvand. In Dehkhoda dictionary. University of Tehran (in Persian).

Dehkhoda, A. A. (n.d.-c). Gāpeleh and Jāpalaq. In Dehkhoda dictionary. University of Tehran (in Persian).

Dehkhoda, A. A. (n.d.-d). Qahavand. In Dehkhoda dictionary. University of Tehran (in Persian

Eilers, W. (1988). Banda i. The term. *Encyclopaedia Iranica*, *3*(7), 682–685. https://www.iranicaonline.org/articles/banda-servant/banda-i-the-term/

Ferdowsi, A. Q. (1987–2009). *Shahnameh* (D. Khaleghi-Motlagh, Ed.; critical ed., 12 vols.

Gignoux, P. (1993). Courts and courtiers ii. In the Parthian and Sasanian periods. *Encyclopaedia Iranica*, *6*(4), 359–361 (updated 2013). https://www.iranicaonline.org/articles/courts-and-courtiers-ii/

Hourcade, B. (1993). Damāvand i. Geography. *Encyclopaedia Iranica*, *6*(6), 627–631 (updated 2017). https://www.iranicaonline.org/articles/damavand/damavand-i-geography/

Jordan, P. (2023). Adequate minority place-name representation on topographic maps. *KN–Journal of Cartography and Geographic Information*, *73*, 289–299. https://doi.org/10.1007/s42489-023-00150-w

Maleki, J. (2022). *Shazand, the land of myths: An anthropological study of the role of Shahnameh myths in the culture and history of Shazand*. Kelid Pazhoohesh (in Persian).

Oberling, P. (1988). Bājalān. Encyclopaedia Iranica, 3(5), 532–533. https://www.iranicaonline.org/articles/bajalan-kurdish-tribe/

Oberling, P. (1989). Bayrānavand. *Encyclopaedia Iranica*, *4*(1), 5–6. https://www.iranicaonline.org/articles/bayranavand-a-lor-tribe-of-the-pis-ekuh-region-in-lorestan/

O'Reilly, G. (Ed.). (2023). *Place naming, identities and geography: Critical perspectives in a globalizing and standardizing world*. Springer.

https://doi.org/10.1007/978-3-031-21510-0

Pourshariati, P. (2008). *Decline and fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian confederacy and the Arab conquest of Iran*. I. B. Tauris.

Pourshariati, P. (2017). Kārin. *Encyclopaedia Iranica*. https://www.iranicaonline.org/articles/karin

Rose-Redwood, R., Alderman, D. H., & Azaryahu, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: New directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, *34*(4), 453–470. https://doi.org/10.1177/0309132509351042

Schmitt, R. (2002). Nisāya. *Encyclopaedia Iranica*. https://www.iranicaonline.org/articles/nisaya/

Tawfiq, F. (1987). ʿAšāyer [Tribes]. *Encyclopaedia Iranica*, *2*(7), 707–724. https://www.iranicaonline.org/articles/asayer-tribes/

UNESCO World Heritage Centre. (2019). *Trans-Iranian Railway: Executive summary and nomination documentation*. https://whc.unesco.org/en/list/1585/documents/

U.S. Geological Survey. (2018). *Shuttle Radar Topography Mission (SRTM) elevation products: Product specifications and metadata*. https://www.usgs.gov/centers/eros/science/usgs-eros-archive-digital-elevation-shuttle-radar-topography-mission-srtm-1

Yarshater, E. (1983). Iranian national history. In E. Yarshater (Ed.), *The Cambridge history of Iran* (Vol. 3, Part 1, pp. 359–477). Cambridge University Press.